

REDEVOERING

TEN BETOGE

DAT DE INVLOED VAN DEN GODSDIENST OP
HET BESTAAN EN DE VOORTDURING ENER
WELGEREGELDE BURGERLIJKE MAATSCHAP-
PIJ VAN ZODANIG EEN UITERST GEWIGT
IS, DAT DEZELVE NIET GEHEEL AAN
DE ZORG EN HET OPPERTOEZICHT VAN
DE POLITIEKE REGERING BEHOORT ONT-
TROKKEN TE WORDEN.

uitgesproken ter openinge van de Christelijke

HOGE KERK-VERGADERING

GEHOUDEN OP HET

HERENVEEN

den 17 Juli en volgende dagen

1804.

DOOR

DAVID FLUD VAN GIFFEN

Predikant op het Herenveen.

TE GRONINGEN, BIJ

J. OOMKENS 1805.

VOORBERICHT

Zedert 't jaar 1794 zijn hier in Friesland, door een zamenloop van bekende omstandigheden, gene Sijnodale Vergaderingen gehouden. In dien tusschentijd zijn echter de belangen van ons Gereformeerd Christendom getrouw behartigd door eene Kerkelijke Commissie, die bestaan heeft uit zes Predikanten, en zes Ouderlingen, van alle de Classen daar toe aangesteld; onder anderen, om ene allernauwste vereniging, ook met andere Hervormde Kerk-Genootschappen van ons Vaderland te bewerken, en te onderhouden; ten einde de belangen van het Hervormd Genootschap, door gepaste middelen wierden gehandhaafd en bevorderd — tot bewaring of herstelling van de goede orde in het Kerkbestuur — tot bewaring tevens van de zuiverheid der leer; aanmoediging van ware godzaligheid naar den inhoud van onze Geloofs-formulieren, in overeenstemming met het onfeilbaar woord van God — tot verdediging van de Kerk-Gemeenten tegen alle onrechtvaardige ondernemingen en vijandelijke aanvallen — en eindelijk tot aanbeveling van onderlinge broederliefde en liefde jegens allen. —

Dan, daar de jaarlijksche Sijnodale Vergaderingen nu wederom, op een besluit van het Staatsbewind zouden gehouden worden, zo besloot men, om, na ene, van ouds onder de zes Classen verdeelde toerbeurt, de eerste Vergadering, hier op 't Herenveen te houden; — en dus wierd aan mij, als Predikant van de plaats, den gewigtigsten post opgedragen, om, volgens een aloud gebruik, ter opening van de te houdene Hoge Kerk-Vergadering, een woord ter rechter tijd te spreken. —

Bij het stellen was het, in 't geheel, mijne bedoeling niet, om deze Redevoering door den druk gemeen te maken. Schoon, na het uitspreken tegen mijne verwachting, door vele Leden van de Hoge Kerk-Vergadering zelve, vriendelijk aangezocht, kon ik er echter niet toe besluiten, wijl ik mijn opstel vervaardigd had, niet om gelezen, maar alleen om gehoord te worden — en daar zich iets beter eens laat horen, dan vervolgens algemener lezen en herlezen, had ik mijn opstel, na mijne gedachten, in stijl en zaken, niet evenredig aan den kieschen smaak van onzen tijd, als ongeschikt vóór de Druk-

V O O R B E R I C H T.

Drukpers, reeds enen geruimen tijd lang aan zij gelegd. Verschillende reden, doch die ik voor als nog onnodig acht te melden, hebben mij echter, eindelijk, na herhaalde aanzoeken, bewogen, om deze Redevoe-ring, hoe wel laat, en ongaarne van mijne zijde, in 't licht te geven. — Zij, intusfchen, die mij kennen, weten dat ik door geen zucht om Auteur te zijn, gedreven ben.

Voor de keuze van mijn onderwerp, gelove ik, gene verdediging nodig te zijn; volgens het oordeel van vele, die geen belang hebben mij te vleien, is dezelve geschikt overeenkomstig de tijd, waar in — en de gelegenheid, bij welke ik sprak.

Dan de bescheidene Lezer oordele daar over nu zelve uit het volgende gedeelte van het

„ Extract uit het Register der Beslui-
„ ten van het Staats-Bewind der Bataaf-
„ sche Republiek.

„ Donderdag den 11 Augustus 1803.

„ Is gehoord het gerapporteerde van de Commis-
„ sie van Binnenlandsche zaken enz. enz.

„ Waar op gedelibereerd en in aanmerking genomen
„ zijnde, dat, hoe zeer ook de Maatschappij, aan elk
„ harer Leden, ene onbepaalde vrijheid moet laten,
„ om zodanigen Godsdienst te belijden en aan te han-
„ gen, als dezelve voor hun nuttig en noodzakelijk
„ oordelen, mits in dezelve niets worde geleerd, het
„ geen de Gevestigde Regeering of openbare rust kome
„ te storen: het echter niet min zeker is, dat de in-
„ vloed van den Godsdienst op het bestaan en de voort-
„ during van de Burgerlijke Maatschappij van dat
„ uiterste gewigt zij, dat dezelve niet geheel aan het
„ oppertoezicht van de Politieke Regering behoort te
„ worden onttrokken; dat dit te gevaarlijker zoude
„ zijn in een staat, alwaar de Leeraars der voormaals
„ Heerschende Kerk, al nog aan de geëtablizeerde,
„ en nimmer door een wettig geconstitueerde Magt,
„ afgeschafte kerkordening, zijn verbonden, op dezel-
„ ve zijn aangesteld, en in hunnen dienst bevestigd;
„ — als mede daar op den Eed afgelegd hebben, en
„ dus, als Leden van het gehele Lichaam der Kerk
„ verplicht zijn, niet alleen Consistoriale, maar ook
„ Clasficale en Synodale Vergaderingen, en andere,
„ daar

V O O R B E R I C H T.

„ daar aan verbondene werkzaamheden waar te nemen
 „ — dat vooral de Sijnodale Vergaderingen, alwaar
 „ niet alleen de belangen van de Hervormde Kerken
 „ van één Departement, maar ook door de subsisteren-
 „ de Correspondentien met de Sijnoden der andere De-
 „ partementen, die van alle de Hervormde Kerken in
 „ het Bataafsch Gemenebest worden behandeld en be-
 „ hartigd, en die Vergadering eigentlijk gezegd moet
 „ worden te zijn ene zekere Kerkelijke Regttank in het
 „ hoogste Resfort, en welkers uitspraken zoms van het
 „ hoogste gewigt op de Burgerlijke Maatschappij kun-
 „ nen zijn, een zeker Politiek toezicht behoeven, tot
 „ voorkoming van alle verwarring en nadelige botzin-
 „ gen: en eindelijk geconsidereerd zijnde, dat Parti-
 „ eele maatregelen in dezen het gewenscht effect niet
 „ kunnen hebben.
 „ Is besloten enz. enz.”

De bescheidene Lezers gelieven hier bij de omstandig-
 heden van tijd in aanmerking te nemen, en dan te
 oordelen, of ik, bij deze gelegenheid, met stilzwijgen
 van het geen, na de afscheiding van Kerken Staat, ge-
 beurd is, gepaster onderwerp kon behandelen, dan 't
 geen men vindt voorgedragen in deze Redevoering, dien
 ik thands door den drák gemeen maak, zo als ik ze had
 opgesteld, met bijvoeging van die aantekeningen, welke
 ik, onder het stellen, voor mij zelven daar bij gemaakt
 heb. Bij het uitspreken kon ik, om de kortheid te be-
 hartigen, alleen maar de hoofdzaken voordragen; —
 doch nu bij de uitgave vond ik het nodig, om de be-
 wijzen voor mijne stelling, zo wel uit den aart der
 zake, als bijzonder uit de geschiedenissen ontleend,
 meer volledig, en daar door het onderwerp zelve meer
 toepasselijk te maken.

De gunstige toegenegenheid, waar mede men mijne
 Redevoering heeft aangehoort, doet mij hopen, dat men
 dezelve ook niet ten strengsten zal bezien. Ik ben over-
 reed, dat zij dit, uit hoofde van gebrek aan nauw-
 keurigheid in woorden, en in zaken, nodig heeft. —
 Dan, daar de Here wel eens door geringe middelen
 iets uitvoert, waar toe anderen ons geschikter schenen;
 ten einde de ere daar van Gode toegebracht worde, en
 niet als of dit uit ons zelven ware; zo zal het mij een
 stof van blijdschap en dankbaarheid opleveren, wanneer
 dit vertoog, met bedaarde aandacht — toegevende in-
 schik

V O O R B E R I C H T.

schikkelijkheid — en behoorlijke onpartijdigheid, gelezen, onder den Goddelijken zegen mag dienen, dat bij Overheden en Ingezetenen, het belang van den Godsdienst, met een vruchtbaar gevolg voor den Staat, wierde opgemerkt en behartigd. —

God geve, dat dit stukje, in het midden van zo vele goede en kwade, als dagelijks van de Drukpers komen, tot enig nut mag strekken.

Dit is mijne vurige wensch!!

RE-

E E R S T E Z A N G

VOOR DE

R E D E V O E R I N G.

*Op nu — ! op ! — het hart naar boven ! —
't Is de dag van zaligheid —
Alles noopt ons God te loven
Voor het Licht , dat Hij verspreidt : —
Daar men , in den ouden dag
Alles slechts door nev'len zag. (bis)*

*Maakte God in vroeger' jaren
Jakob slechts zijn woord bekend.
Nu wil Hij zich openbaren
Zelfs tot 's werelds uiterst end.
Overal wordt nu het woord
Der vergeving klaar gehoord. —*

*Leeraars , uit verschillende oorden ,
Hier te zaam voor Jezus Kerk !
Dat de zagtste liefde koorden ,
U verbinden tot dat werk !
Zijt dan eens in Christen zin ;
Bij 't geloof voegt broedermin. —*

*Zien wij hier van d' eerstelingen
In uw trouw , gelijk voorheen ;
Dan — dan mag men vrolijk zingen
Van Gods goedertierenheid ;
Dan word' 's Heren liefde en kragt
Roem en ere toegebracht ! — (1)*

R E-

(1) Dit Gezang wierd door een welgeoefend Zanggezelschap , onder oen strelend Orgel-muziek gezongen , voor de Redevoering , het is mij echter door een waarden vriend ter hand gesteld , die zich door belofte , verplicht , vondt den naam des stellers te moeten verheelen. —

REDEVOWERING

TEN BETOGE

Dat de invloed van den Godsdienst op het bestaan en de voortduring van ene welgeregelde Burgerlijke Maatschappij van zulk een gewigt is, dat dezelve niet geheel aan de zorg en het oppertoezicht van de Politieke Regering behoort onttrokken te worden. — — —

AANZIENLIJK HEER!

Hoog— en Wel Eerwaardige Heren!

Afgevaardigden uit den Burgerlijken en Kerkelijken Staat!

E N

Gijlieden allen, zeer geëchte Toehoorders, die deze plechtigheid met uwe tegenwoordigheid vereert!

Onze hulp en onze aanvang zij in den naam des Heren, die Hemel en Aarde gemaakt heeft! Amen.

De Wijze Regeerder van het Heelal, heeft ons menschen op deze wereld in bijzondere Maatschappijën verdeeld, op dat de een destte vorderlijker zij aan den anderen; ten einde de bijzondere Maatschappijën meer volmaakt, en te zamen één schoon geheel zouden worden. — Ter bevordering van dat weldadig oogmerk schonk Hij aan ons de vermogens; — plaatste elk in zulke betrekkingen — en gaf aan ieder zodanige gelegenheden, welke zijne wijsheid en liefde het best voor het geheel keurde. Hoe ijveriger dus ieder mensch, in zijn' kring, werkzaam is ten nutte van zijnen evenmensch, zo veel te meer zal hij het heil van de Maatschappij, waar in hij geplaatst is, bevorderen, en aan het weldadigst oogmerk van den Wijzen Albestuurder beantwoorden.

Maar helaas! in de Maatschappijën ontdekt men overal menschen, wier gedrag zo weinig beantwoordt aan

aan het oogmerk van hunne bestemming, dat hetzelfde veel eer schijnt ingericht te zijn, om, met eigen ongeluk, ook algemeen onheil te bewerken. De Burgerlijke Regering beteugelt daarom, door vastgestelde wetten, de beledigingen en misdaden, welke de Maatschappij zouden ondermijnen; — zij handhaaft de *goede orde* — beveiligt den eigendom — en beschermt het leven van ieder lid der Maatschappij. —

Doch, daar de menschelijke wetten zich niet verder kunnen uitstrekken dan tot uitwendige daden, en vele ondeugden, die de rust en het geluk in de zamenleving storen, niet kunnen verhinderen; zo wordt er iets meer gevorderd, het welk dat gebrek aanvult. En wat is dat? — Het is de Godsdienst: — de edele Godsdienst — die vergoedt de ongenoegzaamheid der menschelijke wetten, ter bevordering van het heil der Maatschappij. —

Wie beeft hier niet den gewigtigen invloed van den Godsdienst op het bestaan en de voortduring van ene Burgerlijke Maatschappij? Zijn voortreffelijk doelwit is toch, niet alleen de uitwendige daden, maar ook de geaardheid, en de neigingen der menschen zo te befluten, dat het heil van de gehele Maatschappij zo wel, als van ieder afzonderlijk lid van dezelve, daar door bevorderd worde.

Edele — heilrijke Maatschappij! waarin Godsdienst en Regering zich verenigen ter bevordering van het wezenlijk geluk des menschedoms. —

Zie ik hier thands, tot zulk een einde, afgevaardigden uit Kerk- en Burgerstaat bijéén, terwijl ik, volgens een aloud gebruik geroepen worde, om, ter opeening van de, nu te houdene Hoge Kerk-Vergadering, een woord ter rechter tijd te spreken; ik gevoel met veel aandoening het gewigt van die belangrijke taak!! —

Dan op uwe bescheidenheid in het beoordeelen, en op uwe toegevenheid, daar bij zo nodig, mij verlatende, zeer aanzienlijke Vergadering! vertrouw ik, dat gij allen, geachte Toehoorders! mij met zulk ene inschikkelijkheid zult beoordeelen, als waar mede gij zelve zult wenschen beoordeeld te worden; terwijl ik zal trachten te betogen

„ dat de invloed van den Godsdienst, op het bestaan
„ en de voortduring van ene welgeregelde Maatschap-

„ pij, van zodanig een gewigt is, dat dezelve niet aan
 „ geheel de zorg en het oppertoezicht van de Bur-
 „ gerlijke Regering behoort onttrokken te worden.”

Ik heb mij tot deze stoffe bepaald, niet om dat ik
 mij verbeelde, dat ik daar over iets nieuws kan zeg-
 gen; — of dat ik, het geen wel anderen daar van ge-
 zegt hebben, veel beter zal voorttellen: — ô neen!
 door die verbeelding ben ik niet geleid. Het is alleen
 de waardigheid, en het belang des onderwerps zelve,
 welke mij daar toe bepaalden naar aanleiding der woor-
 den van ons Staats-Bewind, in het besluit, waar op
 de aanstaande Hoge Kerk-Vergadering nu wederom
 zal gehouden worden. „ Hoe zeer” (zo lees ik daar)
 „ de Maatschappij aan elk harer Leden een onbepaak-
 „ de vrijheid moet laten, om zodanigen Godsdienst
 „ te belijden en aan te hangen, als dezelve voor hun-
 „ nuttig en noodzakelijk oordelen — is het echter
 „ zeker, dat de invloed van den Godsdienst op het
 „ bestaan en de voortdoring van de Burgerlijke Maat-
 „ schappij van dat uiterst gewigt zij, dat dezelve
 „ niet geheel van de Politieke Regering behoort te
 „ worden onttrokken.”

En zulk ene Vergadering, als welke ik thands de-
 eer heb te openen, wordt daar beschreven „ als ene
 „ zekere Kerkelijke Rechtbank in het hoogste Res-
 „ sort, welker uitspraken zoms van het hoogst ge-
 „ wigt op de Burgerlijke Maatschappij zijn.” (2)

En indien dit al niet genoegzaam ware, om zulk
 een onderwerp, bij deze gelegenheid, te behandelen;
 — dan voorzeker zou het tijdstip, 't welk wij bele-
 ven, — de personen voor welke ik moct spreken, af-
 gevaardigden uit den Kerk- en Burgerstaat, de hartelij-
 ke zucht van alle ware menschenvrienden en opregte
 Godsdienstminnaars, — in 't kort — het hoofd-
 oogmerk van deze onze bijeenkomst, — dit alles zou
 mijne keus wettigen, en mij zulk ene stoffe aanbeve-
 len. —

Wanneer ik van den Godsdienst spreek, om des-
 zelfs invloed op het voortdurend bestaan van de Bur-
 gerlijke Maatschappij aan te tonen, dan spreek ik van
 de ware op reden en openbare gegrunde Godsvere-
 ring in 't gemeen; bijzonder van den weldadigen Gods-
 dienst, dien wij Christenen belijden, wiens belangen
 zich

(2) Zie Voorbericht

de aanstaande Hoge Kerk-Vergadering zal behartigen — voor zo verre die — niet alleen op het heil van de Burgerlijke Maatschappij in 't gemeen; — maar ook op de zeden en het geluk van ieder afzonderlijk Lid zijnen weldadigen invloed uitoefent.

Dit te betogen, zal het eerste deel van mijne Rede zijn. — Terwijl ik het tweede deel zal bezigen tot het aanwijzen van die pligten, met bijvoeging van zulke zegenende aanspraken, als welke het betoogde, naar tijds gelegenheid, noodzakelijk maakt.

De oogmerken, tot welke de menschen in éne Maatschappij zich verenigen, en aan een Burgerlijk Bestuur zich onderwerpen, zijn het genot van veiligheid hunner eigendommen, en bevrijding van hunne personen voor alle onregtvaardigheid of geweld. Hoe volkomener deze oogmerken bereikt worden, hoe nader zulk eene Maatschappij aan de volmaaktheid komt. — Daar nu die oogmerken niet bereikt kunnen worden, en een Burgerlijke Maatschappij niet kan bestaan zonder *goede wetten, die alle zedenloosheid weren, en allerlei gezellige deugden bevorderen* — zo is de Godsdienst in dezen onontbeerlijk voor den Staat. De ervarenis, die grote moeder van alle, doch vooral van staatkundige wijsheid, heeft toch door alle eeuwen heen geleerd, dat zelfs het verstandigst ontwerp van wetgeving zeer ongenoegzaam bevonden wordt voor het geluk des menschedoms, indien het geen hulp ontleende van den Godsdienst, door de neigingen der menschen zagter te maken, en tot een teugel te verstrekken. (3) — Het is waar, 't zedelijk gevoel van recht en onrecht deed, in vele afzonderlijke maatschappijen, heilzame *wetten* ontstaan; — maar zij bleven altijd vermengd met willekeurig geweld, en wierden zwakke werktuigen van orde, rust, vrede en veiligheid bevonden, zo lang het gedrag der menschen niet geregeld wierd door ene Goddelijke Wetgeving — zo lang het geloof in toekomstige beloningen en straffen het

- (3) De wijze Wetgevers en Volksbestuurders hebben daarom altoos voor de aankweking van goede zeden gezorgd, en op de onderhouding daar van, als den zekersten waarborg voor het heil en het geluk der Volken, ten sterksten aangedrongen. En wieerbiedigt niet in dezen de voorschriften van Pijthagoras, van Socrates, Plato, en meer anderen, waar van de grote Hemsterhuis getuigt: „die zich op de beschaving van zijnen geest toelegt, zal door de stralen dezer mannen verlicht, tot liefde, der deugd ontvonkt, en door hare drangredenen tot navel, ging der edelste daden worden aangespoort.”

v. Hemsterhuis of Valkenarii Orat. p. 94.

het geweten niet in ontzag hield, — de gebreken van menschelijke Regerings-formen aanvulde. En — hoe zal een volk, dat geen eerbied, geen ontzag heeft, voor dat Wezen, 't welk het Heelal regeert; — 't welk de wijste en beste wetten voorschrijft; — 't welk zelfs de binnenste gedachten van het hart beoordeelt; — hoe zal een volk, 't welk niet gelooft in enen God, den liefderijksten Vader van alle menschen, — in ene, alles tot algemeen geluk beschikkende Voorzienigheid; — en de onsterfelijkheid der ziel, ter ontvanging van regtmatige vergelding; — hoe zal zulk een volk de wetten van den Staat gemoedelijk vervullen? — Heeft de ondervinding het niet in vroegere tijdperken gestaafd? — en leren wij het niet nog dagelijks, dat de zeden van menschen zonder Godsdienst, de zeden zijn van menschen, die elke buitensporigheid voor geoorloofd houden? en dat de gevaarlijkste vijand van enen Staat het verval van zeden is. (4) Maar in een land en onder een volk daar de voorschriften van den Godsdienst geëerbiedigd en opgevolgd worden, daar worden allerlei ondeugden, als pesten van de Maatschappij, gemijd. De Godsdienst is het krachtigst middel tot beschaving van der menschen zeden, — die bedwingt alle

- (4) Zonder Godsdienst worden de beste wetten overtreden tot nadeel van den Staat. — God had, door Mozes, Israëls Godsdienstige — en Staatswetten laten beschrijven. Maar Volk en Vorst lieten zich door bedorven neigingen, door den raad der verkeerden, door trotschen hoogmoed, door gierige schraapzucht, door verkeerde staatkunde, misleiden, om, naar eigen willekeur, zommige van die geboden te overtreden, en andere geheel na te laten; 't welk den Staat verwarde, de orde verbrak, en alzo tot enen val bragt. — Zoo, b. v. onthield men de Leviëten de tienden, door de wet hun toegelegd (Num. 18: 20—28.) Maar wat was er het gevolg van? De Leviëten, daar door genoodzaakt, om op ene andere wijze voor hun onderhoud te zorgen, konden niet geregeld den dienst des Heiligdoms waarnemen. Daar bij; wijl zij zelfs geen tienden ontvingen, konden zij ook gene tienden van hunne tienden aan de Priesteren geven; en die, daar door belemmerd, konden niet langer het altaar bedienen. En daar door geraakte de Godsdienst en de Burgerstaat in verwarring — geheel de Staat ondervond er de treurige uitwerkzelen van. — Wetten zonder Godsdienst hebben geen gezach noch klem — de grondzuil van onderling vertrouwen wordt weggenomen, en de veiligheid in de samenleving krachteloos gemaakt. — Zoo zou volgens de aanmerking van Nepos in Dion. Cap 8. Callicrates zijnen vriend Dion verraden, en daar van, zelfs door enen eed in den Tempel van Proserpina gedaan, niet worden te rug gehouden; om dat hij een maat was (*sine ulla religione ac fide*) zonder enigen Godsdienst entrouwe. —

alle woeste hartstochten; — reinigt de genegenheden, boezemt verachting in voor de lage voldoeningen, die tot het dierlijk leven behoren, en doet, bij ieder voorkomende gelegenheid, zijnen belijder, in siddering voor Gods alziend oog, uitroepen: *zou ik zulk een groot kwaad doen! zou ik zondigen tegen God!*

En waar vinden wij zulke heilzame voorschriften, tot bevordering van het geluk ener Burgerlijke Maatschappij, als in onzen edelen, door Jezus Geest verlichten Godsdienst? die beveelt ons — *al wat gij wenscht, dat aan u gedaan worde, doet dat ook aan anderen: — al wat waarachtig, al wat kuisch, al wat beminnenswaardig, al wat prijsfelijk is; welke deugd, welke lof er ook zij, maakt daar uw werk van.* Phil. 4: 8.

De Godsdienst verbindt ons, door de nauwste banden, door broederlijke betrekkingen, aan onze natuurgenoten, — niet alleen aan onze huisgezinnen en kinderen, — aan onze bloedverwanten en vrienden, — maar ook aan onze bekenden, en aan de onderscheidene leden van de Maatschappij, tot welke wij behoren: en nergens vinden wij zulke drangredenen tot een onderling vertrouwen, tot ene hartelijke vriendschap, en het bevorderen van alle die gezellige dengden, zonder welke gene menschelijke Maatschappij kan bestaan, dan in onzen verlichten, en door Jezus geopenbaarden Godsdienst. Gelijk hij, aan den enen kant, alle verraad, bedrog en onrechtvaardigheid ten strengsten verbiedt, zo wekt hij ons, aan den anderen kant, tot menschlievendheid en goedwilligheid op, en gebiedt ons, dat wij onze hulpvaardige handen en vermogens tot den geringsten van onze natuurgenoten, ja zelfs tot onze vijanden moeten uitstrekken. (5)

Zo

- (5) Dat de Christelijke Godsdienst het vermogendst middel is tot beschaving van der menschen zeden, en tot aankweking van gezellige deugden, heeft de ondervinding van de vroegste tijden afgeleerd. Nauwlijks begon die heerlijke Godsdienst van Jezus gepredikt te worden, of men bemerkte deszelfs kracht, in het temmen, beschaven, en verzagten van den mensch. — Zo vielen dien Godsdienst kenden, en deszelfs voorschriften opvolgden, hebben hunne woestheid, vijandschap, haat, geweldenaarij en onderdrukking afgelegd, en leefden als menschevrienden, in éne

Zo weert de Godsdienst *alle zedenloosheid uit den Staat, en bevordert in denzelven allerlei gezellige deugden*. Onwaardeerbaar geschenk des Hemels tot heil der Maatschappij!

Te meer: daar ook zo wel de uit- als inwendige rust, orde en veiligheid in den Staat door den Godsdienst aangekweekt, en bevestigd wordt.

De grondslag tot het algemeen geluk moet gelegd worden in het goed gedrag der bijzondere leden, in hunne nijverheid, matigheid, eerlijkheid, regtvaardigheid, goede trouw en geregelde betrachting van de pligten hunner onderscheidene levensstanden. Zodanige deugden zijn de zenuwen en de kracht van den

éne Maatschappij, niet dan onderlinge liefde, vrede, hulpvaardigheid, en den bloei der Maatschappij bedoeiende. — Stephanus bad met stervende lippen voor zijne moorders. — Paulus legde zijne woede af. — Domme slaven van het bijgeloof wierden, door de kracht van het Euangelie overreed, beschaafde en redelijke aanbidders van den waren God. Zij die te voren zich nederbogen voor hout en steen, of menschenoffers op altaren rookten, verzaakten hunne ruwe denkbeelden van de Godheid, en knielden met de opgeklaardste denkbeelden, in den naam van Jezus, voor dien enen God van hemel en aarde neder, dien zij te voren niet kenden. — Die te voren dat deugd is, als zonde, en dat zonde is, als deugd beschouwden, leerden door het Euangelie het afschuwelijke, het God onterende van de zonde, en het aanminnige van de deugd kennen, en werden daar dóór bewogen, om de zonde te laten, en de deugd te betrachten. — Dit herinnerde Paulus daarom ook zo nadrukkelijk aan de Korintische Christenen, toen het grootste deel der Gemeente overhelde tot ongebondenheden: zeggende, *soortgelijken*, (ik maak hier, gelijk ook in andere plaatsen, die ik uit de H. S. zal bij brengen, gebruik van de uitmuntende overzetting van onzen doorgeleerden IJ VAN HAMELSVELD) *soortgelijken*, t. w. zo als uit het verband blijkt, *afgodendienaars, ontuchtigen, dieven, gierigaarts, dronkaarts, lasteraars, roofzuchtigen, zijt gijlieden voor een gedeelte wel geweest, maar nu zijt gij afgewaschen, gij zijt geheiligt; gij zijt gerechtvaardigd door den naam en Godsdienst van den Here Jezus, en door den geest van onzen God 1 Kor. 6: 11. en de vruchten van den geest zijn liefde, vreugde, vrede, langmoedigheid, goedertierenheid, vriendelijkheid, trouw en eerlijkheid, zachtmoedigheid, matigheid. Daar zodanige deugden zijn, is gene wet nodig. Gal. 5: 22. Als er zulke deugden heerschen, is dat dan niet de aangenaamste voorstelling, die wij ons van de Maatschappij der menschen maken kunnen? is er wel sterker tegengift tegen menschen ongeluk? — wel sterker opwekking tot bevordering van menschen geluk, dan de zorgvuldige vermindering van gemelde ondeugden — en de betrachting van de aangehaalde deugden?*

Dit alles vindt men breedvoerig beschreven in de Verhandeling van C. W. STRONCK, over de Pligten der Samenleving.

den Staat, — zij zijn de gronden van zijnen voor-
spoed van binnen, en van zijne vermaardheid van bui-
ten. Zo waar het toch is, het geen Cicero zegt,
dat *alles onzeker is, zo haast men van het heilig recht*
afwijke. (6) Zo waar is het ook, dat zo wel de
uit- als inwendige rust, orde en veiligheid in den
Staat onzeker is, als men van den Godsdienst af-
wijkt. Zonder Godsdienst ziet men wettige Regering
ontaarden in heerschzucht en dwingelandij, — het o-
penbaar karakter schandvlekken, en tot het algemeen
bederf den weg banen. — Zonder Godsdienst verliest
de wet en het recht zijn kracht, — roof, diefstal, ja
moord wordt straffeloos gepleegd, — en de gehele Staat
aan de jammerlijkste schokken en ellenden bloot ge-
steld; tot dat zodanig ene Maatschappij, rijp voor
haren ondergang, geheel uit de lijst der Volken wor-
de uitgeroeid. (7) De Godsdienst in tegendeel, be-
vei-

(6) *Ad Famil. L. IX. Eo. 16, vbi rid Graevius.*

(7) „Het voornaamste steunfel (zegt een der vermaardste en wel-
„sprekendste redenaars van onzen tijd H. BLAIR) van dit alles
„is, het algemeen geloof in enen alzienden getuige, en de al-
„gemene eerbied voor een Alvermogend Regeerder. Op dit
„geloof, op dezen eerbied, rust alle de verplichting van enen
„eet; zonder welken geen Regerings-vorm kan bestaan, noch
„het recht gehandhaafd worden; gene geschillen bijgelegd,
„noch de bijzondere eigendom in veiligheid gehouden worden.”
„Hier had ik, mogelijk, gelegenheid om iets te zeggen over het
„heilig ontzich voor den eed, als ene onschendbare verplichting,
„dan, ik merk alleen maar aan, dat de historiefchrijvers ons be-
„rigten, na dat onder de Romeinen het ontzich voor den eed be-
„gon te verminderen, en het losbandig Epikuristisch stelsel, 't
„welk het geloof in de Voorzichtigheid verbande, wierd inge-
„voerd, de Romeinsche eer en voorspoed, van dien tijd af begon
„te vervallen, — en geen wonder: want wat heeft een eed al
„in? een voornaam Kerkleeraar van onzen tijd schrijft daar van
„Hij, die een' eed doet, doet onder het erkennen en aanroe-
„pen van Gods macht, gezach en rechtvaardigheid, enen vrij-
„willigen en plegtigen afstand van zijne zaligheid, bij aldien
„hij niet volbrengt, het geen hij belooft. Dit is eigenlijk een
„eed te doen. Laat ik het (zegt die vermaarde schrijver ver-
„der) nog eens herhalen: hij, die een eed doet van zijne trouw-
„we aan het Vaderland, staat zonder dwang, vrijwillig, van
„zijne zaligheid af: hij gaat met God een verbond in, om hem
„heel van alle gelukzaligheid vervallen te verklaren, en zelfs
„gene genade tot berouw te verlenen: hij staat Gode toe, dat
„hij zijn hart voor hem fluite, alle liefde en mededogen hem
„ontzegge, en zijne eenwige Richter en Wreker zij, wanneer
„hij zich ontrouw aan het Vaderland gedraagt.”
J. F. MARTINET, *Zeemans Handboek* bladz. 434.

Men

veiligt den Staat voor wetteloos gezach, van wethouders en bestuurders — die gedooft geen eedgespan in de Maatschappij, geen landverraders, geen moordenaars, geen bedriegers — die verdeelt het rot der oproerigen, belet de geweldadigheden, ontnemt den wraakgierigen het zwaard, en geeft het aan den Rechter; — voor de hebzucht grendelt hij de deur tot vreemde goederen; hij verhindert het bedrog, en is de vruchtbare bron van rust, orde, veiligheid, rechtvaardigheid en menschenliefde. De ijverigste vervolgelingen van den Christelijken Godsdienst, moeten zelfs van hem dat getuigenis geven, dat hij *geschikt is een volk in toom te houden*. — De Christen burger volgt ook

Men vergelijke hier mede, 't geen wij lezen bij Zech. 5: 3, 4. en Maleachi 3: 5., en men zal ten vollen overtuigd zijn, hoe nodig het is voor de Maatschappij, dat het heilig ontzach voor enen eed zorgvuldig bewaard worde. — De allerwoeste Volken hebben er gebruik van gemaakt, om hunne zeden te beschaven; en onder de beschaafden was het een middel tot voorkoming van woestheid en geweldadigheden.

Dus vorderde de staat van Athene, die zo vrij als beschaafd was, enen eed af van alle zijne jongelingschap ter beveiliging van den vastgestelden Godsdienst: want, daar te Athene ene Volksregering was, had ieder burger enig deel in de Regering. Een afschrift van dezen eed heeft Stobaeus overgeschreven uit de schriften der Pythagoreërs, de grote school der oude Staatskundigen; in deze woorden: „ Ik zal mijn *Vaderland en Godsdienst* verdedigen en beschermen, 't zij alleen, 't zij nevens „ anderen, ik zal het *Vaderland* in geen ergeren, maar veel beter „ teren staat overleveren, dan ik het ontvang; ik zal altijd „ met de grootste bereidwilligheid voorzigtig luisteren naar de „ Overheden, en gehoorzaam aan de vastgestelde Wetten, en „ al de andere, welke het volk eenparig zal vaststellen: — ik „ zal niet toelaten, dat iemand dezelve ooit vernietige, of daar „ aan ongehoorzaam zij, maar haar, of alleen, of met het gehele „ Volk, verdedigen, en wreken: — en eindelijk, ik „ zal den *Vaderlandschen Godsdienst* betragten. Zo helpen mij „ de Goden, die hier van Getuigen en Wrekers zijn.” v. J. STROBAEI, *de Rep. Serm.* 41. pag. 243. *Lugd. ed.* 1608.

Apud omnes populos et ab omni ævo circa pollicitationes, promissa et contractus, maxima semper vis fuit jurisjurand. v. H. GROTIUS *de Jure Belliac* Paris L. II. C. XIII. §. 1.

Hoe nodig is het dan niet tot behoud van de achtbaarheid voor den eed, en van de goede trouw, rust en veiligheid in den Staat, dat de Godsdienst behartigd werde? „ want menschen, „ die de vrees voor God, en de gehoorzaamheid aan God, ver- „ worpen hebben, zijn nooit al zweren zij met duren eede, te „ vertrouwen. — De geschiedenissen der Volken geven ons „ menig droevig voorbeeld van menschen, die God en Godsdienst „ verzakende, hun *Vaderland* in een zee van rampen hebben „ nedergeestort.” —

P. BONNET, *'t leven van David*, 2 Dl. bladz. 139.

ook in dezen het voorbeeld, en het voorschrift van Jezus, onderwerpt zich aan de algemene orde, voedt een rechtmatig ontzach voor de handhavers van recht en wetten, en volvoert bereidvaardig de maatregelen, die ten algemenen beste en veiligheid beraamd worden. (6)

Nog meer: *hoe vele nuttige werkzaamheden — hoe vele grote daden — hoe vele heilzame inrichtingen* — tot het voortdurend bestaan, en heil der Burgerlijke Maatschappij, zo nodig! zijn haar aanwezen aan den Godsdienst verschuldigd?

Wordt door *werkeloosheid* de Staat ontzenuwd, deszelfs veerkracht verllapt, en een wijde deur tot bedelen, ja tot allerlei ongebondenheden geopend — hoe nodig is dan, ook in dat opzicht, de Godsdienst voor den Staat? Hij brengt den mensch onder de onvermijdelijke verplichting, om van de middelen, door de Voorzienigheid verordend, gebruik te maken, op dat hij het welzijn van zich zelve, van zijn huisgezin, van de gehele Maatschappij, door zijnen arbeid bevordere. (7) De domme dweepzucht, de verstandeloze schijnheiligheid, mag den Godsdienst wel eens misbruiken tot werkeloosheid, en de Maatschappij van werkzame leden beroven in een afgezonderd kloosterleven: — de voorschriften van het Christendom sporen ieder burger in zijne betrekking ten sterksten aan tot enen getrouwen en werkzamen ijver, om met ere zijn eigen brood te eten, en het geluk van zijne medemenschen te bevorderen. —

De Godsdienst leert ons, dat wij allen door onzen Schepper tot delen van een lichaam, tot leden van ene

B

groo

- (6) Dat leert, onder anderen Paulus duidelijk Rom. 13:1—13, daar hij handelt van de pligten, welke de Christenen, als burgers aan de Overheden verschuldigd zijn. „Hoe gelukkig (zegt HAMELSVELD in de aant. bij vs. 8.) is dat Land, daar de Overheid overeenkomstig Gods oogmerk handelt, en daar de deugdzame burgers uit liefde hunne Overheid eerbied toedragen en gehoorzamen. Zulk een land zal bloeien, maar daar een van beiden ontbreekt, gaat het land te grond.” men leze ook 1 Petr. 2: 13—17. en men zal overtuigend inzien, dat de Christen Godsdienst ten sterksten aanbeveelt, ene redelijke ondergeschiktheid, en verstandige gehoorzaamheid, aan de verordeninge der Overheid, en alle hare, met de vastgestelde wetten overeenkomstige bevelen, zonder welke onderwerping en gehoorzaming de burgerstaat niet kan bestaan of welvaren.
- (7) Ene godvruchtige getrouwheid in ons tijdelijk beroep en stand is een noodzakelijk stuk van den waren Godsdienst: dit betoogd breedvoerig G. LESZ Leerr. 2de Deel over de Christelijke Pligten van Arbeidzaamheid.

grote Maatschappij bestemd zijn; alwaar ieder zijn deel moet bijdragen tot nut van 't algemeen, en om gelukkig te worden, trachten moet, om het anderen te maken. *Het geen uwe hand vindt om te doen, doet dat met al uw magt:* (8) is niet alleen de verstandige les van den wijzen Prediker — maar ook de gehele geschiedenis van het leven van den groten stichter van onzen Godsdienst, Jezus Christus, is de geschiedenis van werkzame en uitgebreide goedwilligheid; zijn gehele leven was werkzaamheid, arbeid tot welzijn der menschelijke Maatschappij.

De Godsdienst spoort niet alleen aan tot nuttige bezigheden; maar hij bevordert ook alles, wat op zich zelven groot, edel, en voor de Maatschappij weldadig kan genoemd worden. Dit is zo klaar, dat men, met den held Fabritius, toen hij hoorde; dat er bij de Grieken Wijsgeren waren, die de *Voorzienigheid* lochenden, en andere, die de algemene *twijffelaar* leerden, den vijanden van zijn Vaderland zulke gevoelens zou toewenschen; dewijl het zeker is, dat volken, bij welke zij de overhand nemen, niet in staat zijn, bestendig grote daden te verrichten. — Maar de Godsdienst verhoogt de krachten van den mensch, en maakt hem mogelijk, 't geen menig een onmogelijk denkt te zijn, tot eer van God, tot heil van Land en Kerk. (9)

Ja: hoe vele, voor den Staat *heilzame inrichtingen* werkt de Godsdienst? Het waren de ijzeren eeuwen van domheid en bijgeloof, toen priesterbedrog allen redelijken Godsdienst verbande, en alle heilzame verbeteringen, alle nuttige kunsten en wetenschappen verdoofde, en een opeenstapeling van de allerjammerlijkste ellenden veroorzaakte. — Dan zo dra, in het heilspellend tijdstip der Hervorming, de kennis van den Christelijken Godsdienst, van alle menschenbedrog gezuiverd, begon te herleven, zo dra begonnen ook geleerdheid, kunsten en wetenschappen haren weldadigen invloed over het menschedom te verbreiden. — Kennis is de bron van tijdelijk en eeuwig geluk —
God

(8) Pred. 9: 10.

(9) De Godsdienst geeft kracht en moed, om de zwaarste ondernemingen, waar toe wij soms geroepen worden te aanvaarden, en te volvoeren door de overtuiging, dat God, die in zijne Voorzienigheid ons daar toe roept, ons ook niet zal verlaten in alles, waar toe Hij ons roept. — De ware Godsdienst is de grondslag van den Christelijken Heldenmoed. G. Less, Predikanten. I Deel bl. 138 —

God te kennen en Jezus Christus, volgens de leer, welke Hij gepredikt heeft, is de ware zaligheid. — Met één woord zou *barbaarschheid* niet nog het lot van vele volken zijn, zo er geen verlichtende, beschavende en wel besturende Godsdienst was? Denken wij maar aan de Gothen, Vandalen, Franken, Germanen, Hongaren, Polen, Muscovieten, Engelschen, Saxen, en ook aan onze voorvaderen de Bataven; zij waren ruw van zeden, en met beestevellen bekleed, in hutten levende, in wouden aan Goden gewijd, bragten zij, op altaren van zoden, aan hunnen Tuisko of Wodan hunne beest- of menschenoffers; — maar hoe wierden zij van woeste in beschaafde natien hervormd, zo dra het licht der waarheid van onzen Godsdienst voor hen opdaagde?

En heeft de ervaring van de vroegste tijden ook niet geleerd, dat een volk, zonder Godsdienst, geen aanzien, geen gezach, geen achting bij andere volkeren heeft, — dat men geen staat kan maken op deszelfs woord, beloften, en verbonden, hoe plegtig ook gegeven en gesloten, hoe heilig ook bekragtigd?

Eindelijk de Godsdienst is voor de Burgerlijke Maatschappij van het uiterst gewigt, wijl *de grote Alregeerder volken, die zijnen dienst behartigen, zegent, maar die Hem versmaden met oordelen bezoekt.*

Het is waar, ten aanzien van bijzondere personen zien wij hier wel eens de deugd zuchten en de ongerechtigheid juichen — den vreedzamen geketend en den oproerigén verheerlijkt; (10)—maar, omtrent een

B 2

ge-

(10) Vele ware Godsvererers moeten wel eens met de bitterste tegenspoeden worstelen, en de bloedigste vervolgingen van wrede onderdrukkers ondergaan: zo was b. v. de beloning van de godsdienstige oprechtheid, belangloosheid, werkzaamheid en waarheidsliefde van Joannes — (het is treurig om te zeggen) — gevangenis — boeien — onthoofding!... dergelijke voorbeelden hebben menig een tot twijfeling gebragt, zou het ook beter zijn een vleier en huichelaar te wezen? de algemeene dwalingen en gebreken goed te heten, al ware het ook, dat een geheel volk er door ongelukkig wierd? zou het ook beter zijn in werkeloosheid, wellust en gemak zijn leven door te brengen? en door laagheid zich bij anderen behagelijk te maken, dan door gedurige ontzegging zijner geliefdste wenschen, zich te kwellen en door liefde tot de waarheid, zich den haat en de vervolging op den hals te halen? — zo zwak is de mensch, wanneer hij het geld boven zijnen pligt acht; wanneer hij van de ongeregelde opvolging zijner zinnelijke lusten afhangt; — hem ontbreekt de kracht om een werk te ondernemen, dat moeite, geduld en ongemak vordert; hij heeft nimmer moeds genoeg,

en

geheel volk of Maatschappij is de uitspraak van dien wijzen Vorst, die 's volks welzijn, onder de Hebreëen, met enen voorspoedigen uitslag wist te doen bloeijen, volkomen zeker: *dat de gerechtigheid en deugd het geluk enes volks verhoogt; maar dat de zonde en ondeugd vaak de ondergang is der Natien.* (11) De verklaringen van God zelven zijn hier over sterk treffende. (12) En, wilden wij hier de velden der oudheid intreden, de geschiedenissen der volken zouden ons, in de meest bekende tijdvakken, zo vele bewijzen aan de hand geven, als er bijzondere Maatschappijen, Gemeenebesten en Koningrijken in de wereld geweest zijn, en nog heden gevonden worden. — Dan, daar ik de kortheid moet behartigen, bepaalik mij nu alleen maar tot twee voornamen volken uit de oudheid; de *Joden* — en de *Romeinen*.

Hoe gelukkig waren de Israëlitcn zolang er gezorgd wierd, dat de ware Godsdienst, door de beste middelen, onder hen bewaard en regt behartigd wierd? — Wie weet niet, dat zij zo dikwijls door den groten Alregeerder gezegend en beschermd zijn tegen hunne vijanden, zo dikwijls zij wederkeerden tot den Heere, en zo lang zij in zijne inzettingen wandelden? — Wie herinnert zich niet, dat, zo lang Daniel een standvastig aanbidder, en vererer van den hogen God bleef, in spijt zelfs van het verbod en de schrikwekkende bedreigingen van Koning Darius, dat zo lang ook de aanslagen zijner vijanden vruchteloos waren, om hem

ene edele daad, die van zijne Natie veracht en bespot wordt, te ondernemen. Maar hoe krachtig kan hij werken, hoe veel heil over zijn Vaderland brengen, die door den Godsdienst wordt bestierd? die heeft hem geleert, dat hier in dit levende eigenlijke tijd der vergelding niet is; maar dat die in de eeuwigheid omtrent bijzonder personen zal plaats hebben, wanneer een ieder zal vergolden worden na zijne werken. Hij kan de moeilijkheden verdragen, roem en goud verachten: — hij hangt van niemand meer af, dan van God. Hij weet, in het Rijk van God gaat niets, geheel niets verloren; de geringste daad, die een brave in zijnen werkkring doet, bestiert de Algoede in het geheel, niet naar een blind of onbepaald ongeveer, maar naar een onnaspeurlijk wijs en eeuwig Bestek. Dit is nader en bondig uitgewerkt in J. P. SUZMILCH, *Goddelijke Orde in de Veranderingen van het menschelijk geslacht, uit de Geboorte, den Dood en de Voortplanting der menschen bewezen*.

[11] Spreuken 14: 34.

(12) Hoe dikwijls heeft God den zegen en vlock, over het zelfde volk, naar mate van hun gedrag, uitgesproken — men leze onder anderen Deut. 28. Ps. 81: 14—17. Jer. 15: 1—6.

hem en zijn volk ten val te brengen! — Maar hoe ongelukkig waren de Israëlitén, toen zij van den Godsdienst hunner vaderen afweken? zij dwaalden treurig in de duisternissen rond — een onoverwinnelijke wrok tegen hunne overheerschers knaagde in hunnen boezem — miltzucht smeulde onophoudelijk in hun midden — terwijl de afkeer van andere volken, hen van alle genoegens der vertrouwelijke gemeenschap beroofde, en hen aan de uitwerking van haat en verachting blootstelde — Hoe ongelukkig was dat volk! toen Nebucadnezar in 's Heren hand het werktuig was tot deszelfs ondergang. En wat was er de oorzaak van? wat anders dan ongodsdienstigheid! — Toen een Hebreuwsch Dichter den ondergang van het kooprijk Tyrus voor-
spelde, verbond hij dien ondergang, als een gevolg, met de ongodsdienstigheid en zedenloosheid als oorzaken. (13) Met één woord, wie kan de beloften of bedreigingen, die God weleer aan Israël gedaan heeft, aandachtig nalezen, zonder overtuigd te zijn: dat de Here volken, die Hem vrezen en zijne geboden onderhouden, zegent, maar die Hem verlaten, en dus zijne bevelen versmaden, met oordeelen bezoekt? — Ja: hadden de Joden den Godsdienst van Jezus ter harten genomen, nimmer zou het juk der Romeinen

B 3

hen

(13) Ezech. 28: daar de Profeet na ene beschrijving van den voor-
spoedigen staat van Tyrus, deszelfs ondergang voorzegt, in ene
Profetische aanspraak aan den Koning van die Stad, volgens
de vertaling van IJ. VAN HAMELSVELD, op deze wijze vs. 14-19
*Dus waart g' een Godheid, ja! In vuur'ge flonkerstenen
Hadt g' uw verblijf en doe. Ook waart g' in uw begin
Toen g' eerst geschapen wierdt, oprecht in all' uw handel,
Tot dat men euveldaen en snoodheid bij u vondt.
Bij 't meerd'ren van uw magt. en koopvaardij, en handel,
Wierd ook uw Stad vervuld met onrecht en geweld;
Gij wierdt een zondaar. Dies zal ik u ook onheil'gen
Van Gods gewijden berg, en u, o Cherub, die
Het land beschaduwde, uit uwe flonkerstenen
Verstoten en verdoen. Gij wierdt verwaand en trotsch
Op uwer schoonheids lof, en hebt om uwen luister,
Van schrander koopbeleid tot slechte daen besteed:
Dies wierp ik u te grond, ten schouwspel voor de Vorsten.
Gij hebt door 't aantal van uw onrechtvaardigheên,
En door het vuil bejach in koopmanschap en handel,
Uw heilighdommen gantsch ontheilighd en ontwijd;
Daarom heb ik een vlam in uwen wal ontstoken,
Die u vernielen en in asch verkeren zal,
Voor 't oog van allen, die uw ondergang aanschouwen,
Zij allen zijn om u ontsteld, verbaasd, die u
Ooit kenden, of van u gewaagden, bij de volken;
Daar gij een schriktoonnel voor hen geworden zijt,
Gij zult er niet meer zijn; nu noch in eeuwigheid.*

hen onderdrukt hebben: want een, door Jezus verlichte volk biedt zijne handen niet gewillig aan om gekluisterd te worden.

Laat hen, die ons zoeken diets te maken, dat de wijsbegeerte thands de aloude vooroordelen van den Godsdienst moet vervangen, het oog slaan op den staatkundigen en zedelijken toestand der Romeinen. Daar zullen zij zien, dat, gedurende de meest vrije en bloeiende tijdperken van het Gemenebest, de Romeinen de godsdienstigsten aller volken waren. (14) Niet alleen verlichting, maar ook deugd heerschte onder hen met den goddelijken zegen, zo lang zuivere Vaderlandsliefde, gegrond op Godsdienst, het hart van den gevoeligen mensch deed blaken. — Maar wie waren zij, toen zij van hunne deugd ontaard, den Godsdienst verzaakten? De historiefchrijvers berigten ons, na dat het ontzack voor God onder hen verminderde, en het losbandig Epikuristisch stelsel, 't welk het geloof en de Voorzienigheid verbande, wierd ingevoerd, de Romeinsche eer en voorpoed, begon te vervallen: inzonderheid toen de weelde en partijschappen, ontbloot van Godsdienst, de tijden van Cinna, Sylla, en Marius voortbragten.

„Het volk” zeggen de Schrijvers der algemene geschiedenis „het volk was een louter schuim geworden — lui — veil voorgeld — ondeugend — onkundig van het geen, waar in de bijzondere deugd bestond — en van openbare ere of schande; zonder zucht en ijver voor het welzijn van het Vaderland” — Ja die Romeinen, die de wet aan het heelal wilden stellen, zag men, onder hunne Keizers, het juk van hunne meesters schandelijk torfchen. — Zij,

(14) *Dionysius Halicarnasfeus* verheft de Godsdienstige instellingen der Romeinen, bijzonder die, welke bij de eerste oprichting van hunnen burgerstaat ingevoerd waren. — Hij merkt aan, dat zij gebruik maakten van de beste instellingen der Grieken, en dat zij alles, ten aanzien van de heilige plichtigheden, met zo veel eerbied en Godsvrucht verrichteden, dat zij de Grieken en uitheemsche volken daar in verre overtroffen. *Dion. Halic. Hist. Lib. II* En *Cicero* in zijne *Oratie de Haruspicum Responsis* geeft het als enen bijzonderen lof van de Romeinen op, dat zij de Godsdienstigste van alle volken waren, en bijzonder in dit gewigtig stuk der wijsheid, dat zij begrepen, dat alle dingen door de Voorzienigheid en Goddelijke kracht bestierd wierden. — *Orat. de Haruspicum Responsis. N. 9.* 't is waar, daar onder heerschte veel bijgeloof, maar alles orderstelde toch, dat zij ene hoogste Magt in den Hemel eerbiedigden, die der menschen zaken regeide, en aanspraak had op hunne eerbiedige hulde.

Zij, van welke de minste burger zijne waardigheid verkort rekende, zo hij zijn bloed met dat van Koningen moest vermengen, bouwden altaren voor Klaudiusfen — voor Kaligulaas — voor Neroos. —

De nu meer verlichte menschheid weent bloedige tranen, bij het te rug zien op duizend, duizend, rampzaligheden, die in den omtrek van heiligdom en altaren plaats hadden. (15) — Wie leest niet met verwondering de woorden, die één van Rome's burgers aan het laatste wangedrogt toevoegde: „ Kiest „ maar Keizer, wat plaats gij onder de onsterffelij- „ ken wilt bekleden? begeert gij den rijkstaf van den „ Meester der Goden? begeert gij de kar van Apollo? „ Daar is geen één God, die u van alles de keus niet „ geeft, en die het voor geen glorie zal achten, die „ aan u te hebben afgestaan. ” — Zo ver kan het met een volk komen, wanneer het een Godsdienst verzaakt: maar ook dan is deszelfs val nabij, gelijk de Romeinen ondervonden hebben, (16) tot narigt, en waarschuwing voor andere volken, dat, zo lang het waar is, dat God de Regeerder is van Hemel en Aarde, en het welzijn van de gehele Maatschappij der wereld, ter harten neemt, dat het ook zo lang waar zal blijven, dat Hij, als de standvastige handhaver van

B 4

or-

(15) PORPHYRIUS geeft het als ene bekende zaak op, dat men in de Stad Rome gewoon was, om op het fecst van Jupiter Latiaris „ enen mensch te offeren *ἄλλ' ἔτι καὶ νῦν τις ἀγνοῶς* „ *κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν τῇ τοῦ Λατιαρίου Διός* „ *ἑορτῇ σφαζόμενον ἄνθρωπον.* Porphyr. *Περὶ ἀποχρῆς* „ *Lib. II.*”

En LACTANTIUS, die een weinig na Porphyrius geschreven heeft, zegt ook dat dit nog in zijn tijd plaats had. „ Jupiter „ etiam nunc sanguine colitur humano ” *Divin. Instit. L. I. C.* „ *21 p. 113.* Ja tot welke buitensporigheden en gruwelen de menschen al komen kunnen, wanneer zij de rechte kennis van God en zijnen dienst verloren hebben, kan men zien in Kennet's Romeinsche Oudheden p. 64 — p. 288 — en Potter, *Grieksche Oudheden*, Vol. I, p. 275—376.

[16] Een Romeinsch Historiefchrijver zegt:

„ Daar (in Asie) begon het Romeinsche volk zich eerst in min- „ narijen en drank te verlopen, smaak te krijgen in Bealden, „ Schilderijen, en kostbare gewerkte Vaten: om hier toe te ge- „ raken, verdrukten zij de bijzondere Leden, plunderden het „ gemeen, schonden de Tempeis der Goden, en bezoetelden „ alles, beide heilig, en onheilig.” SALLUST, *Bel. Catil. Cap.* „ *XL p. 45.*

Tot dat ten laatsten — — — — — *Savior armis* „ *Luxuria in cubit, victumque ulciscitur orbem*

„ De overdaad, wreder dan de wapenen, aanviel, en de over- „ wonnen Wereld wreekte.” JUVEN. *Sat. VI. v. 293.* —

orde, bijzondere Maatschappijen, die zijnen dienst behartigen, zegent; maar die Hem versmaden, met oordelen bezoekt.

En wie, die een vlugtig oog op de geschiedenis van onzen tijd werpt, wordt niet getroffen door de gewigtvolle, de verbazende uitwerking, welke het behartigen of verwaarlozen van den Godsdienst heeft, op de lotgevallen der Volken? Ik roer dit slegts maar met één woord aan, om dat ik mij overtuigd houde, dat ene enkele herinnering van het geen in de laatste jaren in Europa is voorgevallen voor den opmerkzamen genoeg is, om hem te overtuigen, dat hoe meer de kennis van onzen gezuiverden Christelijken Godsdienst onder een volk bloeit, hoe duidelijker een Maatschappij het verheven onderwijs van denzelven inzielt en begrijpt, hoe nadrukkelijker ook alle gewetensdwang, heerschzucht en geweld verbannen. hoe ijveriger de geleerdheid en wetenschappen voorgestaan, de fabrieken en koophandel bevordert, de vrijheid, deugd en rechtvaardigheid gehandhaafd worden; en, in tegendeel hoe slegt het dan met een volk geschapen staat, wanneer men bij het zelve vooroordeel en bijgeloof ontdekt in plaats van redelijke kennis van den Godsdienst; wanneer men onder het masker van wijsbegeerte den Godsdienst verwerpt. (17) — En hebben wij ook niet in ons eigen Vaderland de bittere gevolgen van ongodsdienstigheid, en daar uit voortvloeiend zedenbederf ondervonden? Waarlijk ieder rechtschapen Vaderlander moet, op terugzicht van het gebeurde, zijn hart voelen gloeijen van ene levendige en werkzame dankbaarheid aan den groten

Be-

(17) „ Zo ras (dus schrijft een voornaam redenaar van onzen tijd (*))
 „ zo ras waren niet onder het masker van wijsbegeerte, en in
 „ den waan van algomene verdraagzaamheid, de vastgestelde in-
 „ richtingen van den Godsdienst in Frankrijk vernietigd, of de
 „ vloeddeuren wierden geopend, om enen stroom van openbare
 „ ongelovigheid, godverlochening, en allerlei losbandigheden,
 „ over dat rampzalig land binnen te laten. Den troon en het
 „ altaar hebben wij te gader zien om verre werpen, en niets
 „ anders dan een rampzaligen bouwval overgelaten, daar t'eni-
 „ gen dage een statelijk gebouw stond. De eerwaardige die-
 „ naars van den Godsdienst hebben wij van hun bestaan beroofd
 „ gezien, van hunne Kerken afgescheurd, uit hunne woningen
 „ verdreven, genoodzaakt als ballingen te zwerven, en in een
 „ vreemd land hun brood te bedelen. — Den jongsten troost
 „ der ellendigen hebben wij vernietigd, en het graf tegen hun-
 „ ne hoop verzegeld gezien, door de openbare aankondiging,
 „ dat de dood een eeuwige slaap is.” —

(*) BLAIR.

Bestuurder van de lotgevallen der volken, dat ons Vaderland door het licht van dezen Godsdienst groot geworden en verhoogd, zich nog in het zelve mag verblijden, en zijne weldadige stralen ontwaar worden. 't Is toch, zo als uit het betoogde genoeg blijkt, de Godsdienst die den bloei der Maatschappij bevordert. (18)

Of is hier omtrent, bij dezen en genen nog enige bedenkelijkheid; deze zal, vertrouw ik verdwijnen, slaan wij nog even het oog op *enige bijzondere standen en beroepen in de Maatschappij*. Doch vermids verscheiden uitmuntende verhandelingen, over dit gedeelte mijns onderwerps, gelukkig in velerhanden zijn; (19) — en dewijl in dit opzicht, één mijner hooggeachte voorgangeren, voor enige jaren, het belang van den Godsdienst in ene opzettelijke Redevoering, door den druk gemeen gemaakt, breedvoerig geschetst heeft, (20) zal ik mij thands vergenoegen met enige algemene aanmerkingen, waar uit blijkt, dat geen stand of betrekking voor de Maatschappij nuttig kan zijn, zo die niet door den Godsdienst bestierd wordt.

Van den verhevensten troon des groten Alleenheerschers, tot de laagste hut der schamele armoede, zal men dan slegts ware rust, wezenlijke vrede en gelukzaligheid bespeuren, wanneer ieder dag dat blijde en strekende genoegen uitlevert, „ dat men niets heeft

B 5

ver

(18) Die hier over iets meer begeert, kan twee schone opstellen, die daar over breedvoerig handelen, nalezen: ik bedoel de *Verhandeling van J. H. FLOH, over het verband tusschen de deugd en het waar geluk*. — en die van CLARISSE, over de *Ongodsdienstigheid, als de bron van tijdelijk en eeuwig ongeluk, en de Godsdienstigheid als de bron van tijdelijk en eeuwig geluk*. Welke Verhandelingen ik aan elk ter lezing en herlezing aanprijze, om dat daar zo veel gezegd wordt, toepasselijk op dit door ons behandeld onderwerp.

[19] Hier over heeft toch behalven andere breedvoerig geschreven C. F. WEGENER, *Bewijs dat de Godsdienst de ziel van een Staat zij*. — en T. S. PUTTER geeft ons daar van een meer verkort opstel in zijn *vertoog over iets voor alle standen, of van de getrouwe waarneming der pligten van elks beroep en stand, als de dagelijksche hoofdbezigheid van elk mensch*, gevoegd bij 't stuk getiteld: *de enige weg tot Ware Gelukzaligheid*. Een werk, 's welk men eens ter lezing zoeken te bekomen.

[20] M. VAN DER TUUK, *Redevoering over de noodzakelijkheid en het uitnemend voordeel van den waren Godsdienst voor de welvaart van een Gemenebest*.

„verzuimd, om aan zijne bestemming in de Maatschappij te voldoen.” Maar hoe zullen Overheden beminnaars van hun Vaderland, voorstanders van 's volks rechten zijn? — hoe zullen zij elk veiligheid bezorgen? — ieders welvaren bevorderen? — recht en gerechtigheid zonder aanzien des perfoons, uitspreken? Met één woord, hoe zullen zij gelukkig en duurzaam regeren, in het bevorderen van het algemeen welzijn, zo zij niet door de voorschriften van den Godsdienst bestuurt worden? Stellen wij ons ene Overheid voor in den hoogsten luister, waardigheid en gezach — staande krijgsheren mogen op haren wenk passen, om nieuwe volken te overheerschen; haar hof moge vervuld zijn met de doorflepenste staatkundigen, — doch ontbreekt er de Godsdienst, dan ontbreekt er de ware rust, vrede en eensgezindheid; wettige regering ontaardt in heerschzucht, in dwingelandij; en de gehele Staat wordt aan de jammerlijkste schokken, ja met den tijd, aan enen geheel ondergang bloot gesteld. (21) — Daar, in tegendeel Godsdienstige beginsels alle wettige regering bevestigen; de Overheid voor wetteloos gezach beveiligen; hare vaderlijke bevelen klem en duurzaamheid bijzetten, en vruchtbare bronnen zijn van rechtvaardigheid en menschenliefde. (22)

Dan niet alleen bij de Bestuurders, maar ook bij hen die bestuurd worden, oefent de Godsdienst zijnen weldadigen invloed uit in de onderscheidene standen van den Staat. Ijdel is niet alleen de luister van de *aanzienlijken* — onnut de wetenschap der *Staatkundigen* — verderfelijk de dapperheid van den *Oorlogsheid* zonder Godsdienst; maar ook wordt bijzonder de ellende in de Maatschappij vergroot door den openbaren *Leeraar*, wanneer de edele Godsdienst zijn verstand niet verlicht, en zijne handelingen niet bestuurt. „De ellendigste voortbrengselen van verwarde hersenen zal hij onderwijzen; — de domste dwaasheden van onkunde en bijgeloof zal hij voor de „recht-

[21] Salomo zegt Spr. 29: 2. volgens HAMELSVELD:

„Als eerlijke liën eens de overhand bekomen,
„Dan juicht het gansche volk:
„Maar heerscht een Dwingeland,
„Dan zucht het gansche volk. en

vs. 4.— „Een Koning zal door recht zijn land doen staande blijven.
„Maar die geschenken mint, zal 't tot verwoesting brengen.”

[22] Zulk een Regent schetst kortelijk J. VAN LOO Leerr. 4 Dl. bl. 109.

„ rechtzinnige leer der waarheid uitventen ; den on-
 „ waardeerbaren tijd , geschikt , om onsterfelijke zie-
 „ len haar eeuwige belangen voor te houden , zal hij
 „ vernielen met zouteloze temerijen : als hij slechts om
 „ vuil gewin menschen mag behagen ” — en zijn
 zulke Leeraars gene pesten voor de Maatschappij ?
 Maar de man van Godsdienst kan de geschiktste Leer-
 aar zijner broederen zijn , en hnn geluk voor tijd en
 eeuwigheid bevorderen : hij weet alle de delen van zijn
 nen herderlijken plicht te onderscheiden , — uit zijn
 mond hoort men de ware wijsheid , de rechtschapene
 deugd , om menschen wijzer en beter te maken , in
 hunne onderscheidene betrekkingen en plichten , —
 hij prijst niet alleen den Godsdienst aan , maar is ook
 in de maatschappelijke samenleving , een lerend , deugd-
 zaam en stichtend voorbeeld voor anderen ter navol-
 ging. (23).

In meer andere betrekkingen ontdekken wij het be-
 lang van den Godsdienst voor den Staat. — Daar
 die den *Geneesheer* en *Rechtsgeleerden* verzelt , daar
 worden hunne daden door menichenliefde , en oprechte
 deelneming in de belangen van anderen gekenmerkt :
 — Daar hij de pen en handelingen van den *Koop-*
man bestuurt , daar wordt zijn hart bewaard , dat het
 niet een slaaf worde van den geldgod , daar is eerlijk-
 heid , rechtvaardigheid , en trouwe de hoofdzaak. —

Niet minder bevest de *Opvoeder* der jeugd de waar-
 dij van den Godsdienst , zo menigmaal hij het opko-
 mend geslacht tot braafheid , eerlijkheid en deugd wil
 opwekken , om daar uit nuttige leden voor de Maat-
 schappij te vormen. — Ook is de Godsdienst onont-
 beerlijk voor den *Landman* — voor den *Zeeman* —
 voor den *Kunstenaar* — voor den *Handwerksman* —
 voor ieder *werkzaam* lid in de Maatschappij ; — in al-
 le betrekkingen toont de ware Godsvereerder een menseh
 van geweten te zijn , die leeft onder indrukken , dat
 er één is in den Hemel , aan wien hij rekschap moet
 geven : (24) — den tegenwoordigen tijd keurt hij den
 bes-

[23] Men kan hier over nalezen ene voortreffelijke Verhandeling
 van J. S. MOSHEIM over de *pligten en vereischen van een Dienaar*
des Evangeliums. — Ook prijs ik aan alle eerstbeginnende
 Leeraren van den Godsdienst ter lezing aan het Werk , getiteld
Gedachten over het Predikambt in de Gereformeerde Kerk en des-
zelfs rechte waarneming naar de gesteldheid van dezen tijd.

(24) „ Is hij voor den ploeg geboren.

Leest

besten ter uitvoering van zaken zijner bezorging aanbevelen; — en heeft een afkeer van het verbeuzelen van den kostelijken tijd in zo vele niets waardige dingen, welke de ledigheid en zelfs-verveling weten uit te denken. —

En welk enen invloed heeft niet de Godsdienst op het *huizelijk* geluk! De wijze zoon van Sirach zegt in zijne Zedespreuken *als iemand zich niet ernstig houdt aan den eerbied voor God, zal zijn huis plotsling worden omgekeerd*: — in tegendeel, hoe gelukkig zijn de huisgezinnen, daar de Godsdienst wordt beoefend? Liefde, vrede, eensgezindheid, onderlinge hulpvaardigheid, en andere gezellige deugden zijn in dien beminnelijken kring de onschatbare vruchten van het Christendom. De Godsdienst maakt minzame echtgenoten, kinderlievende ouders, gehoorzame kinders, hij verbindt broeders en zusters aan elkanderen. — In een Godsdienstig huisgezin wordt het tedere kroost al vroeg aan zijnen Schepper opgedragen, aan zijnen dienst gewijd, in zijne voorschriften onderwezen, en groeit op voor God, voor de Kerk, en ten nutte van de Maatschappij — van 't Vaderland. (25)

Eindelijk, de Godsdienst heeft op de Burgerlijke Maatschappij den heilzaamsten invloed, niet alleen *in enen voerspoedigen*, — maar ook *in enen tegenspoedigen stand*. Hij leert ons, dat, al wat ons overkomt, elke rang en stand, in welken wij geplaatst zijn, ieder omstandigheid in onze lotbedeling; — dat niets ons toevallig of zonder oogmerk bejegt, maar dat iedere ontmoeting, onder 't wijs bestier van den groten Alregeerder, dienstbaar is tot volmaking van 't geheel. (26)

De

„ Leest hij in den Burgerland:
„ Elk beroep van hem gedreven,
„ Wordt, door zijn voorbeeldig leven,
„ Roemrijk voor het Vaderland.”

Weekblad voor den zoo genaamden Gemeenen man 3 Dl. bl. 344.
(25) „ 't Vaderland! — zo u zijn glorie,

„ Zijn geluk ter harte gaat: —
„ Denkt dan Vrienden en Vriendinnen!
„ 't Welzijn aller Huisgezinnen,
„ Is ook 't welzijn van den Staat.”

Weekblad l. c. 3 Dl. bl. 344, daar het geluk van een braaf en huislijk leven geschetst wordt.

(26) Salomo had geleerd, dat men, buiten den Godsdienst vruchteloos waar geluk zoekt in wijsheid; in een dartel leven; in Koninklijke pracht en rijkdommen: — maar in tegendeel, dat men

De *voorspoed* kweekt wel eens den wasdom van brood-
dronkenheid en dwaasheid, en strooit zaden dier sno-
de driften, die tot vele misdaden uitspruiten.

Tegen welke onheilen behoedt de Godsdienst den
voorspoedigen! Hij bewaart den mensch voor ijdele
zelfsverheffing — woeste uitpattingen, en nodelo-
ze verkwistingen — en leert matigheid, nedrigheid,
grootmoedige zelfsverlochening, en hulpvaardige me-
dedeelzaamheid uitoefenen. Hij maakt den voorspoed
dienstbaar tot een aangenaam en nuttig levensgenot,
gelegenheid verschaffende tot de oefening van vele
deugden, ten nutte der gezellige samenleving. (27)

Van de tucht des *wederspoeds* ontleend de Gods-
dienst de heilzaamste verbeteringen der menschelijke
natuur. In dat strenge school worden dikwijls de
heerschende dwalingen der ziel verbeterd, de onma-
tigheid van den luchtigen geest getemperd en hervormd,
en die mannelijke ernsthaftigheid verkregen, welke de
grondslag der ware wijsheid is. (28) De Godsdienst
leidt ons, onder de treffendste wederwaardigheden,
op tot sterkte van geest — boezemt ons in goedwil-
lig

men dan verstandig handelt, wanneer men zijn waar geluk stelt
in den Godsdienst en deszelfs vertroosting, in het waarne-
men van zijnen plicht met wijsheid en in het wel te vreden-ge-
not van het goede, het welk God schenkt: — want God geeft
aan den mensch, die hem behaagt, wijsheid, en wetenschap en
vreugde; doch aan den zondaar geeft hij de zorg om te vergade-
ren, en bij een te brengen, het geen hij aan den genen, die aan
God behaagt moet overgeven. Pred 2: 26.

[27] De Godsdienstige heeft niet alleen gelceerd zijne voorrechten
ten nutte van zijne medemenschen te doen strekken; maar hij ziet
ook aan alle kanten, rondom zich, zegeningen vermengvuldi-
gen in de oefening der huiselijke liefdepligten, in de verbindtenis
van vrienden, in de dankbaarheid van ahangelingen, in de ach-
ting en goedwilligheid van allen die hem kennen

„Elk oor, dat mij slechts hoord' verhief mij als gelukkig,
„'t Oog, dat m' eens had gezien, wou mij graag wederzien,
„Om dat ik armen hielp, die mij om bijstand smeekten,
„Den hulpelozen wees, die geen beschermmer had.
„'k Ontving den zegen van elk red- en radelozen;
„Het hart van weduwen was vrolijk over mij.
„'k Was voor den blinden 't oog, den kreupelen tot voeten;
„Der armen vader —
„Ik onderzocht met vlijt, de zaak des onbekenden; —
Job 19: 11—17.

[28] „Hoe zeer toch alle kasting voor het tegenwoordige gene-
„zaak van blijdschap, maar van treurigheid schijnt te zijn, na-
„derhand nogthans brengt zij deugdzaamheid, als ene heilzame
„vrucht, voort in de genen, die onder dezelve worden opge-
voed. P. Hebr. 12: 11.

ligheid jegens de menschen — en geeft ons ene hebbelijke gestalte van godsvrucht en onderwerping aan den Almagtigen. Hij verzacht lijden en opent bronnen van vreugde. — Onder het smertelijkst verlies spreekt hij ons deze troostrede toe: „Eeuwige Wijsheid regelt mijn lot! — God gaf! — God nam! — „geloofd zij God!” —

Hij stelt den Oneindigen onder het, zo innemend, beeld van Vader voor, die in alles niets dan wezenlijk heil voor zijne kinderen bedoelt; — wiens vaderlijke gezindheid hun nooit meerder last zal opleggen, dan zij dragen kunnen; — en wiens vaderlijke hand in tegenspoed een middel is, of ter voorkoming van zedelijk gevaar — of ter beproeving — of tot volmaking. — Hij leert ons het weldadigst doel van die tegenheden; dat nooit het opkomen dezer stormen wordt toegelaten, dan om enige schadelijke dampen te verdrijven, en in den zedelijken dampkring gezondheid te herstellen. — Hij maakt de heerlijkte gevolgen daar van op het bekoorlijkste af; en opent ons enen glansrijken overgang uit deze Maatschappij in die nieuwe wereld, daar gene onweersvlagen van wederwaardigheden wederkeren; — maar daar wij ondervinden zullen, hoe de stormwinden van dit leven gediend hebben ter voortbrenginge van ene eeuwige stilte: — wanneer wij boven het bereik van aardiche wisselvalligheden met de uitmuntendste wezens op het nauwst verkeren zullen, en ene stoorloze zaligheid genieten, die onuitsprekelijk is. —

Nu verbeelde ik mij, zeer geëerde Toeh.! den gewigtigen invloed van den Godsdienst, met opzicht tot het geluk van de Burgerlijke Maatschappij in het gemeen, — en van ieder afzonderlijk lid in het bijzonder, zo in onderscheidene betrekkingen, te hebben aangewezen, dat gij daar uit nu wel met mij dit toestemmend besluit zult willen opmaken: *de Godsdienst is noodzakelijk voor den Staat: — geen Burgerlijke Maatschappij kan bestaan zonder Godsdienst.* — Maar — gelukkig Land! — zalig Volk! — daar zulk ene Maatschappij gevestigd is, die door den Godsdienst wordt bestuurd! —

Hij doet Regenten vaders zijn van hunne burgers, en uit het zuiverst beginsel van zucht voor den algemenen welstand, de toebetrouwde wetten beschermen en bewaren. — Hij doet ambtenaren gemoede-
lijk

lijk hunne posten tot nut der Maatschappij bekleden. — Hij doet elken burger zijnen plicht betrachten, dat voor den welstand van het algemeen onontbeerlijk is. — In ene Godsdienstige Maatschappij maken de Leeraars brave burgers, en deugdzaame Christenen; — de hoofden van het krijgsvolk koene en edeldenkende soldaten, die staan voor Vrijheid, voor Godsdienst en Vaderland; — de Ouders vormen er kinderen tot beste burgers van het rijk der genade en dat der heerlijkheid; — de ingezetenen haten er het kwade uit liefde tot de deugd; — de koopmanschappen, kunsten en wetenschappen, die grondzuilen van het welzijn van den Staat, bloeijen er. — Gerechtigheid houdt er de schaal, en elk voldoet er aan het grote oogmerk van zijne bestemming in de Maatschappij. — De edele Godsdienst vergroot de blijdschap der gelukkigen; — hij droogt de tranen der bedroefden, hij verligt den last der bekommerden; — hij verenigt de menschen, als broeders en zusters, met enen onlosmakelijken band, en schraagt het Staatsgebouw op onwankelbare grondvesten. (29)

Wil-

[29] LELAND zegt te recht: „ dat de Christelijke leer, recht geloofd „ en betracht wordende, tot nut van de Maatschappij, tot bevordering van het welzijn van Koningrijken en Gemeenschappen, en tot bewaring der goede orde in de wereld strekt. — „ Een onpartijdig recht, een ware grootmoedigheid, een onschendbare trouwe, een wijduitgestrekte goedwilligheid, een zoete „ vrede, verdraagzaamheid en eendragt zoude overal heerschen „ De Burgerstaat zou zijn gelijk een groot huisgezin, alle in onderlinge liefde verenigd, verheugd over elkanders welvaren, en begerig om hetzelfde te bevorderen. De Koningen zouden zich als „ vaders van hun volk gedragen: gerechtigheid en recht, zagmoedigheid en goedertierenheid, zouden de vastigheid van hunne Tronen zijn; hoge en lagere Regenten zouden gerechtigheid oefenen, en heerschen in de vrees Gods. — De onderdanen zouden zich in gehoorzaamheid aan hunne Overheden onderwerpen, hen de verschuldigde hoogachting en trouwe om der conscientie wille bewijzen — het misbruik van de „ vrijheid zoude ingetoomd, en dezelve zou binnen gezette paalen gehouden worden; ten einde zij niet tot ongebondenheid „ uitspatte. Mannen en vrouwen, ouders en kinderen, meesters en dienstboden, leeraars en hunne gemeenten, zouden „ alle in hunne onderscheidene betrekkingen hunne plichten nakomen: en die verderflijke vloed „ — welke den ondergang „ van Staat en Koningrijken dreigt, en trekt, om alle orde „ en goede staatkunde ten enemaal om te keren, zoude in zijnen „ loop gestuit worden.”

Hij voegt er bij het getuigenis van M. DE MONTESQUIEU, die, na ene aanmerking, dat BAYLE wilde beweren dat een Bur-

Willen wij dan Landgenoten! eerlijke burgers, waardige vaderlanders heten; — willen wij ons de achting en het vertrouwen van andere volken waardig maken, en tot eer en roem van onze Maatschappij leven; — willen wij aan de welvaart van ons Vaderland arbeiden; laat ons dan den Godsdienst hoogachten, en de voorschriften van Jezus eerbiedigen; — laat ons onze handelingen, in onze onderscheidene standen en maatschappelijke betrekkingen, daar na afmeten, daar naar inrichten, en wij zullen dit gezegend, dit heilrijk doel kunnen bereiken. —

Doch eer ik daar toe verder een woord tot opwekking spreke, verzoek ik U, behaaglijke Toon- en Zangkunst! om onze aandacht met uwe geestvervrolijkend vermogen te vernieuwen.

Wel aan! wij voelen nu wat vuur in 't hart moet gloeijen;

*De Christen Godsdienst is de zuiv're bron der deugd.
Laat een gezwollen stroom van Hallelujaas vloeijen,
Als in de heerlijkheid van Bethlems eerste vreugd!*

IN HET MIDDEN DER REDEVOERING GEZONGEN.

*De Godsdienst heeft onschatbre waarde!
Hij schraagt de Maatschappij in druk:
Verlichting rijst met hem op aarde,
En voert den Staat naar 't hoogst geluk.
O Godsdienst! breng, in elken stand,
Den zegen over 't Vaderland! —*

*Uw heil-beloften zo verheven,
Verlenen hier aan onzen Staat,
In 't rijk verschiet van 't deugdzaam leven,
Den luisterijksten dageraad.
O Godsdienst! breng in elken stand,
Den zegen over 't Vaderland!! —*

Be-
gerstaat, uit ware Christenen bestaande, en naar de regels van het Christendom levende niet zou kunnen bestaan; vraagt: waarom niet? Ieder Burger in 't bijzonder zoude zijnen plicht grondig kennen, en zich met alle vlijt benaastigen, om dien te volbrengen. Zij zouden een gepast denkbeeld hebben van het rechte van natuurlijke verdediging. En hoe groter zij zich aan den Godsdienst verplicht achteten, hoe veel meerder zij bewust zouden zijn van het geen zij aan hun Vaderland verschuldigd waren. En de grondregelen van het Christendom, in de harten der menschen diep ingeprent zijnde, zouden van oneindig meer kracht zijn dan de valsche ere der Monarchen, de menschelijke deugden van Gemenebesten in de knechtelijke vrees van ene onbepaalde oppermagt.

.LELAND, de nuttigheid en noodzakelijkheid van de Christelijke Openbaring. 3de Dl. bl. 594.

Besteden wij nu nog enige ogenblikken tot het aanwijzen van die plichten, met bijvoeging van zulke zegenende aanspraken, als welke het betoogde, naar tijds gelegenheid, noodzakelijk maakt.

Mijne eerste aanmerking is daar toe deze: *daar de Godsdienst van zo veel belang is voor het welzijn van de Maatschappij, daar behoort dezelve dan ook niet geheel aan de zorg en het oppertoezicht van de Burgerlijke Regering onttrokken te worden.* In oude en latere tijden waren de Natiën vrij algemeen van denkbeeld, dat Staatskunde en Godsdienst verenigd moesten samenwerken tot heil van 't menschedom: (30) — gelijk de Godsdienst voor de Burgerlijke Maatschappij; zo is deze ook voor den Godsdienst noodzakelijk. De oude Wetgevers waren daarom voorstanders van den Godsdienst, wijl de ondervinding het allerverhevenst denkbeeld gaf van de goddelijke goedheid, welke onze tijdelijke zo nauw aan onze geestelijke gelukzaligheid verknogt heeft, dat elk die het Burgerlijk Bestuur wil beveiligen, 't zelve door middel van den Godsdienst moet onderschragen; — en dat elk die den Godsdienst wil voortplanten, denzelven moet duurzaam maken door 't Burgerlijk Bestuur.

De Staat zorgt voor het aardisch, voor het tijdelijk geluk zijner ingezetenen; — De Godsdienst bevordert niet alleen het tijdelijk, maar ook het eeuwig heil van den sterveling. — De Staat kan alleen de uiterlijke daden van den mensch besturen; — maar de Godsdienst bestuurt het hart. —

Het belang der Maatschappij vordert meer de ondeugd voor te komen, dan wel te straffen, (31) en de deugd op te wekken, aan te moedigen en te belonen

C

nen

(30) „ De Instellers van Burgerlijke Staatskunde bedienden zich van den Godsdienst als van een werktuig, om een Lichaam van Staat bij een te zamelen, en gebruikten dien als een band, om dat Lichaam aan één te binden, en bij elkanderen te houden. Zij leerden denzelven, om den mensch te beschaven, en stelden hem vast, om voor te komen, dat zij niet weder tot woestheid, en een wilde levenswijze vervielen.” — *W. Warburton* Godl. Zend. van Mozes I Dl. 2de B. 1 Afd. bl. 130.

(31) Sokrates zegt, dat de Areopagus te Athene (een stad, welke oudtijds een voorbeeld zo wel van Burgerlijke Staatskunde als van Godsdienst was voor het beschaafder gedeelte des menschedoms), „ niet was opgericht om de misdaden te straffen maar dezelve voor te komen: Zij zegt, hij, in deze gedachten zijnde, stelden geenszins tot het eerste voorwerp hunner overleggingen, op welke wijze zij de ongeregeldheden zouden straffen; maar hoe zij de burgers mogten brengen in die gesteltenis, dat dezelve niet zouden willen bedrijven, 't geen strafwaardig is; want daarop delen zij hunnen post te zijn.” *Orat. Areop.*

nen. Maar kan men wel bij een volk zonder Godsdienst deugd verwachten? Ik onderstel dat het tegendeel uit het beredeneerde genoeg gebleken is. — En zou de Staat dan niet zorgen voor den Godsdienst, die voor den mensch, in alle rangen, beroepen en omstandigheden van dit leven, zo dierbaar en noodzakelijk is; die de Zedemeester der gelukkigen is, de trooster der ellendigen, de raadgever van verlegenen, de band der samenleving en de vriend van 't menschedom? (32) — Dat men eens den Staat geheel van den Godsdienst afscheure; — dat men eens onderstelle, dat de Burgerlijke Regering niet zorg voor den statelijken eredienst van God — en welk zal er het gevolg van zijn? wij zullen de handen der boosdoenderen gesterkt zien, en de veiligheid der menschelijke samenleving in gevaar gebracht. —

Welk een hatelijk toneel zou dusdanig ene Maatschappij uitleveren? hoe ongelijk aan enen beschaafden of wel ingerigten staat? wat al twisten en onenigheden zouden in dezelve gestadig heerschen? (33) Welk mensch van enig verstand zou niet liever verkiezen in ene afgezonderde, eenzame woestijn te wonen, dan zijn leven lang aan dusdanig ene Maatschappij verbonden te zijn? —

Zo snood het is den Godsdienst tot staatkundige in-
zich

(32) O Christe, numen unicum,
O Splendor, ô virtus patris,
O Factor orbis et poli,
Atque auctor horum moenium.
Qui sceptrâ Romæ in vertice
Rerum locasti, fanciens,
Mundum Quirinali togæ
Servire et armis cedere,
Ut discrepantium gentium
Mores et observantiam
Linguasque et ingenia et sacra
Unis domares legibus:

Prudentius Hymn. in pass. Laurent. 413 etc.

[33] „ Verbeeldt u ene burgermaatschappij zonder Godsdienst; en gij
„ hebt ene maatschappij van menschen, zonder enigen indruk van
„ God — zonder bezeffen van zedelijke verplichtingen — zonder ge-
„ weten — zonder vrees voor God en zijn rechtvaardig oordeel —
„ en zonder kommer voor, — of uitzicht op enig ander ongeluk of
„ heil, dan het welk plaats heeft in dit kortstondig leven. — En wat
„ moct daar uit volgen? dat ligtelijk de Vorsten wellustige Tiran-
„ nen over hun volk, en de ontrustende schrik hunner naburen —
„ dat de kriegsbevelhebbers, gewapende rovers, — de Hoofden der
„ gewesten bloedzuigers — de Besturers van steden, eigen belang-
„ zoekende drijvers — de Raadslieden verraders — de Schatmees-
„ ters dieven — de Geheimschrijvers bedriegers — de Rechters
„ verkopers van het recht — en de een de, of listige of geweldige,
„ vervolger van den anderen wordt — want daar Godsdienst het
„ hart niet bezielt, kan niets de stem der gierigheid, der heersch-
„ zucht, der vuile wellusten, der boze driften weder spreken —
„ Onzalige maatschappij! een hel op aarde!” BONNET 't leven van
David Dl. bl. 244

zichten te misbruiken: (34) — zo nodig is het den waren Godsdienst godvruchtig te bevorderen; — en daarom pogen wijze bestuurders den Godsdienst en de Staatkunde nuttig te maken voor elkanderen: — zij zijn de grote steunpilaren, handhavers, en beschermers van algemene orde: — de achtbaarheid van hun karakter houdt de ligtzinnige menigte in ontzach: — de kracht van hun godsdienstig voorbeeld vertraagt den voortgang des zedenbederfs: — in netelige tijden schragen zij de zinkende regten der menschen, en doen den luister hunner ere op hunne natie en vaderland afstralen. — 't Is waar, de Staat moet niet voorschrijven wat men al of niet geloven moet — of op welk ene wijze men het Opperwezen moet vereren: — „ de Maatschappij „ moet aan elk harer leden een onbepaalde vrijheid laten, om zodanigen Godsdienst te belijden en aan „ te hangen als dezelve voor zich nuttig en noodzakelijk oordelen” — (35) zij, die in hunne denkwijze, of in hunne godsdienstige plegtigheden verschillen, moeten ene volkomene vrijheid genieten, om God volgens hunne eigen begrippen en de gewoonten hunner vaders te dienen, zo lang zij op de algemene rust, orde, en veiligheid geen inbreuk maken, noch

C 2

den

(34) Heeft de ondervinding niet geleerd, dat zij, die den Godsdienst van den Staat beleden alleen maar om in aardiche voorrechten te delen, om dat zij zonder die belijdenis, tot gene ereposten of waardigheden gerechtigd waren, het bijgeloof, in plaats van mannelijke Godsvrucht voorstonden, om voor iets groots bij 't volk geacht te worden? ja, zijn er niet geweest, die zich tot leeraars en priesters opwierpen, om hun heersch- en hebzucht te voldoen? — een laag karakter, waar in men zich gelijk stelt aan zekeren schrijver, die zegt: „ ik vereer dien God, welken de Vorst of Staat mij voorschrijft; als Turk houde ik den Koran, als Jood het Oude Testament als Christen het Nieuwe Testament voor mijne wet en voor den regel van mijn geloof. Heeft de Paus mij iets te bevelen, dan geloof ik ene getransubstancierden God enz.” *Law Medit, philos. de Deo, Mundo, Homine Cap. 1*

(35) MEIER zegt — „ de vrijheid met betrekking tot den Godsdienst, inzonderheid met betrekking tot den Godsdienst der Christenen — bestaat daar in, dat men niets anders dan waarheid aanmerkt, het geen men zelve, volgens de echte gronden en kenmerken der waarheid, door middel van eigen onderzoek, de waarheid erkent te zijn; en niets anders voor valsch te houden, dan 't geen men zelve, volgens de echte gronden en kenmerken van valsheid, door middel van eigen onderzoek, bevonden heeft valsch en onwaar te zijn.” — Wie op deze wijze vrij denkt, zegt de zelfde Schrijver vervolgens, dien kan geen Religie gevoelen door 't gezach van anderen worden opgedrongen: — hij volgt niet blindelings de Gezindheid of secte waar in hij opgevoed is geworden; maar hij beproeft alles, het goede behoudende. — G. F. MEIER, *Philosoph. Aanmerk. omtrent de Christelijke Religie* I Dl. bl. 3 — Die ook vervolgens aantoont, waar in het misbruik der vrijheid in het denken met betrekking tot de Religie gelegen is I D. bl. 148.

den Staat ontrusten; (36) maar, daar de Godsdienst van zo veel belang is voor de Burgerlijke Maatschappij, zo kan die aan den Staat niet onverschillig zijn, maar moet aan dezelve zijne hulp, bijstand en bescherming lenen. (37)

Ene voegzame verbintenis tusschen een geregeld bestuur van den Staat, en de goede orde van openbare Gods-verering, bevordert zo wel de belangen van

[36] Een *gedwongen Godsdienst* kan geen wezenlijken invloed hebben; — en al het nut, dat de Godsdienst aan den Staat kan bijzetten, hangt af van het voortbrengen van dien wezenlijken invloed.

De Godsdienst (zegt Cicero) kan zo min als de overige deugden plaats vinden in de gedaante ener gemaakte veinserij; met welke te gelijk noodwendig alle Heiligheid en Godsdienst weg genomen wordt; en wanneer dezelve verloren gaan, volgt er wanorde des levens en ene grote verwarring. En ik weet waarlijk niet, of wel de goede trouw, en de gezelligheid des menschelijken geslachts, en te gelijk de alleruitmuntendste deugd, de regtvaardigheid, niet verloren gaan, wanneer de Godsvrucht jegens de Goden wordt weggenomen," *Cicero de Nat. Deor. L. 1. C. 2.*

De Godsdienst is wel het geschiktste middel om de regeringen te bevestigen, en de harten der burgers van den Staat aan algemene orde te gewennen; maar hij wil zijn groot geschenk, het geluk der volken, ongedwongen en vrijwillig mede delen. — En daar religiedwang heerscht, vindt men den meesten haat tegen den Godsdienst. Het vuur van waren en zuiveren ijver voor waarheid, wijsheid, deugd en godzaligheid wordt uitgedoofd, en een wijde deur geopend voor de losbandigste zedenloosheid.

(37) De bestelling van den Godsdienst was daarom steeds in de handen van de wijsste en aanzienlijkste mannen van den Staat. *Cicero* in zijne *Oratio pro domo sua ad Pontifices* verheft het als een zeer wijze instelling der voorouders, dat zij, die het voornaamste bewind hadden in de burgerlijke zaken, ook het bestier zouden hebben van de plegtigheden van den Godsdienst. Hij spreekt met groten eerbied van het ambt der Priesteren, en voert hun te gemoet, dat de ere en veiligheid van het Gemeenebest, de algemene vrijheid, en welvaart der huisgezinnen, ja de Goden zelve aan hunne wijsheid en zorg aanbevolen waren. — Hoe gelukkig is een volk, wanneer deszelfs Bestuurers alles aanwenden, om den waren Godsdienst voort te planten, en door eigen beoefening van denzelven hunne onderzaten ten opwekkend voorbeeld zijn! Zulk een volks bestuur en voorbeeld vinden wij in David. — Overtuigd, dat de Godsdienst de ziel van den Staat is, maakte hij de nodige schikkingen op den Godsdienst, en op het Staats en Burgerbestuur beide. 1 Chron. 23, 24, 25, 26 en 27. En onder zijne laatste bevelen, welke hij aan Salomo als zijnen opvolger gaf, vermaande hij hem inzonderheid, om 's Heren inzettingen, geboden, rechten, te onderhouden, volgens den inhoud van Mozes wet: dan zou hij verstandig handelen 1 Kon. 2: 3. — Des Heren wet, door Mozes gegeven, was de grondslag van den burgerlijken en godsdienstigen Staat; en daar van af te wijken, was niet anders dan het gebouw van zijne grondslagen te verzetten en ten val te brengen: — daarom vermaant Mozes zelfs Israël zo nadrukkelijk, alle des Heren inzettingen en geboden zorgvuldig te houden, en ze hunne kinderen en kindskinderen naarstig in te scherpen Deut. 6; 1—7.

den Godsdienst, als het geluk van den Staat: (38) — Hoe zullen ook anders de indrukfels, zo nodig voor het algemene welzijn, kunnen in stand blijven, indien er, onder de bescherming en aanmoediging van de Regering, gene godsdienstige vergaderingen, gene gewijde instellingen, gene dagen tot den openbaren eerdienst waren afgezonderd, met oogmerk om te dienen tot statelijke herinnering, onder de menschen, van Gods aanwezigheid en heerschappij, en van de toekomstige rekenfchap, welke zij Hem van hunne bedrijven zullen geven? — En hoe onbezonnen het gros der menschen ook moge wezen, dit beginzel wordt echter nooit uit hunne harten geheel uitgeroeid, dat aan den groten Regeerder der wereld, niet alleen inwendige eerbied, maar ook uitwendige hulde toekomt. Hij derhalven, die zich verzet tegen de instellingen van den goddelijken eerdienst, door den Staat gewettigd, gehandhaafd en beschermd, verzet zich tegen het algemeen gevoel van 't menschelijk geslacht, om de stevigste pilaren der samenleving te ondermijnen, aan de algemene orde en aan het openbaar geluk den dodelijken slag toe te brengen. (39) — Ik beroep mij weder op de ondervinding: — men sla de geschiedenissen open, en men leze daar den ondergang van magtige Volken; altijd zal men vinden, dat het verwaarlozen en ver-

C 3

ach-

(38) Ene verbindtenis ter onderlinge handhaving en verdediging: gelijk aan dat bondgenootfchap, 't welk Grotius *Foedus inaequale* noemt; en dus beschrijft: „Inaequale foedus est, non quod inter viribus disparis initur ---; nec quod actum habet transeuntem --- sed quod ex ipsa vi pactionis manentem praerogationem quandam alteri donat: hoc est, ubi quis tenetur alterius imperium ac majestatem conservare, ut in foedere Aetolorum cum Romanis erat, id est, tum operam dare, ut ejus imperium in tuto sit, tum ut dignitas, quae majestatis nomine significatur, ei constet.”

Grot. *de Jure Belli ac Pacis* L. 1. C. 3. §. 21: SPINOZA is ook van gedachte, dat de Godsdienst door het bevel der Overheid ene verbindende kracht verkrijgt, en dat deszelfs gezwach door haar bewaard kan worden. *Tract. Theol. Pol.* Cap. 19.

(39) „Hij gedraagt zich als een openbaar vijand der samenleving — Bij wijlen zullen wij hem luidkeels horen klagen, over de ongehoorzaamheid der kinderen, over de onbeschoftheid der dienstboden, over de onstuimigheid en losbandigheid der lagere standen; terwijl hij zelve, in aanmerkelijke mate, aanspraaklijk is voor de wanorders, over welke hij klagtig valt. — Door het voorbeeld van Godsdienst verachtinge, dat hij geeft, wordt hij mede plichtig aan alle de misdaden, welke die verachting bij andere veroorzaakt. Door zijne spotternij met gewijde instellingen spoort hij het grauw aan tot oproer en geweld; hij verftoutmoedigt den valschen getuige, om Gods naam ijdel te gebruiken; hij geeft met er daad wapens in de handen des struikrovers, en laat den dief los op de straten bij nacht.” BLAIR.

achten van den Godsdienst het dodelijkst verderf van de Maatschappijen geweest is. — Het belang van het Gemeenebest roept dus den Staat om te zorgen voor de belangen van den Godsdienst — (40)

Zo lang toch ene Maatschappij van menschen die

(40) De wijze hoe, laat ik over aan het wijs en bescheiden oordeel van Vertegenwoordigers des volks, en Besturers van den Staat, om niet te schijnen enige voorstellen te willen doen tot enen *Staatsgodsdienst* of middelen aan te geven, waar door *alle Gezindheden tevens*, meer gezach van de Overheid, bij haren openlijken eerdienst, ontvangen konden. — Ik geef het echter bij deze gelegenheid in bedenking, of het niet veel zou toebrengen ter bevordering van de belangen van den Godsdienst, en dus ook van den Staat, wanneer de bestuurders des volks, gelijk op *Algemene Dank- Roet- en Bededagen*, zo ook op Zondagen, niet alleen Regerings- en Gerichtszaken; maar ook allen handel en hardwerken verboden; — ten minsten, dat zij zeden verwoestende of immers van den openbaren Godsdienst afleidende vermaken, speelhuizen, schouwburgen, enz, op denzelfden verhinderden — Vooral, dat er gezorgd wierde, dat de kinderen, te gelijk tot *burgers en Christenen*, recht werden opgeleid. Scholen, ter voortplanting van den waren Godsdienst, zijn van het grootst belang. Scholen, in welke men onderwijs geeft, in alle menschelijke kunsten en wetenschappen zijn zeker van de grootste nuttigheid. Maar deze kunnen plaats hebben bij den afgodischen Heiden die God niet kent, en die met de Atheniensers, wier scholen zo zeer beroemd waren, den onbekenden God dient. De vervolgers van den waren Godsdienst kenden het belang der scholen zo wel, dat zij, met schending van bezworen voorrechten, den Protestanten hunne scholen ontrootden, hunne leeraren verdreven, hunne inkomsten ontvreemden, of aan het bijgeloof toewijden. — Wie enige kennis van de Kerkelijke Geschiedenis heeft, die weet, welks treurige gevolgen daar uit hier en daar geboren zijn. —

„ De *verwaarloosde opvoeding der Jeugd*, is de bron van bijna alle kwaad” zegt H. VAN DER PLOEG te regt, in zijne nuttige Verhandeling over het *Belang der ware volksverlichting* bl. 69 daar die schrijver vervolgens aantoonst, dat onder de oorzaken, die de zedelijke opvoeding, waar door de menschen waarlijk verlicht kunnen worden, verhinderen, inzonderheid deze twee zijn — het *gebrek in onderwijs in de scholen* — en het *gebrek in onderwijs in de Religie*. —

Gebrek aan nodig onderwijs was de oorzaak van de onkunde onzer voorouders, en de mensch kan zonder onderwijs tot geen redelijk begrip komen — dit bevestigt met voorbeelden A. F. SACK in zijn *Reden. Christen* bl. 26

Ik weet dat het ongeloof onder de voorrechten aan de Natuur ook toekent, dat men, om het onderwijs der Natuur te verstaan, gene Priesters of Uitleggers nodig heeft, Maar deze bedenking heeft J. VAN HAMELSVELD opgelost in zijn *Ongev. Christen* 3 Dl. N. 24. over de noodzakelijkheid van het *Godsdienstig onderwijs*.

En Salomo prijst ook het Godsdienstig onderwijs ten sterksten aan Spr. 29: 18.

„ Wanneer 't Godsdienstig onderwijs
„ Ontbreekt, zal 't volk verwilderen;

„ Ge-

die tot elkanders wezenlijk heil onderling werkzaam zijn, verkieslijker is, en duurzaam gelukkiger, boven enen zodanigen, daar wetten zonder gezach, straffen zonder indruk en verbetering, nauwlijks den gehelen ondergang kunnen voorkomen; — zo lang vordert het algemeen belang, dat de Staat toezicht houde op den Godsdienst, om te verhoeden, dat die niet verloren ga — of in minachting en verwaarloozing kome; maar in tegendeel door goede inrichtingen bevorderd, en aangekweekt werde. —

Uwe tegenwoordigheid aan deze plaats, Aanzienlijk Heer! Commisfaris Politiek! [41] door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, in die hoedanigheid afgevaardigd tot de aanstaande Hoge Kerkvergadering der Hervormden; „ om toe te zien en te beletten dat „ aldaar gene Politieke zaken verhandeld of iets dat „ de openbare zekerheid van den Staat, en de rust „ der Gemeenten zoude kunnen storen ondernomen, en ge- „ ne andere stukken dan Kerkelijke behandeld worden.”

Uwe tegenwoordigheid, zeg ik, is voor ons een blijk uwer belangstelling in den Godsdienst, en ene openlijke verklaring van het Staatsbewind, dat Staat en Godsdienst verenigd moeten mede werken tot heil van de Burgerlijke Maatschappij; — maar ook geeft dit ons vrijheid, om den Godsdienst, en deszelfs belangen aan Uwe krachtdadige bescherming aan te bevelen. — Leen uwen arm, om alle godloosheden te weren — het verval van zeden te herstellen, — en de ongestoorde uitoefening van de openbare Godsverering te bevorderen. (42) — Dit is zo nodig in ons Vaderland,

C 4

in

„ Gelukkig is dat,

„ *Het welk de wet bewaart,*” — volgens VAN HAMELSVELD, die daar bij aanmerkt. „ Wanneer een volk niet onderwezen en verlicht wordt, zal het verwilderen, het onderwijs is volstrekt nodig, en bij de Hebreëen was de *Wet* van Mozes het beste middel tot onderwijs, bij ons Christenen onze Bijbel, die den redelijken Godsdienst en zuivere zeden- en deugden-leer in zich bevat”

(41) De Heer B. D. T. VAN SIXMA Lid van het Departementaal Bestuur van Friesland.

[42] De openbare Godsverering is het gereedste middel ter in standhouding van den waren inwendigen dienst van God — een der grondzuilen van den Staat. Wordt die weggenomen, spoedig zou blinde onkennis en Heidensch bijgeloof onder ons weder insluipen — en de menschelijke maatschappij te gronde gaan. Immers bij den openbaren dienst worden wij gedurig aangespoord tot alle onze plichten in alle onze betrekkingen. Elk ouder en kind, elk gehuwde en ongehuwde, elk burger en ingezetene, elk overheidsperfoon en ambtenaar hoort hier gedurig wat hem betaamt, en waarom dit zijn plicht is. — Elk hoort hier, hoe hij in voor- of in tegenspoed moet leven. — Alle goede beginsels en gevoelens worden in beweging gebracht: alle kwade

in de tijden, die wij thans beleven: het voorbeeld van de menigte is zo verleidelijk; — de toon en de geest dezer eeuw wijken zo ver af van het echte Christendom; — de vijanden van den Godsdienst spotten en lasteren met meer onbeschaamdheid dan ooit, dat die onbestaanbaar is met de vrijheid, slaafsche kluisters smeedt voor den mensch, en het werktuig is van overheersching; (43) — de aankleving van het Christendom is bij hen domheid, vooroordeel, geestdrijverij. — En deze verachting van het Christendom doet zich voor als ene vrucht van Wijsgeerte en verlichting! — En hoe gevaarlijk is dat voor den Staat! (44) Hoe ligt kon zulk een stelsel van valsche wijsgeerte de verou-

tegen gegaan. — Hoe gelukkig zou de Staat zijn, waar de openbare Godsverering alle die uitwerking had, welke zij kon en behoorde te hebben! — — — men zie de nitmuntende Verhandeling van J. CLARISSE, over de Middelen om de Losheid in Grondbeginzelen en Zeden te stuiten bl. 76 —

[43] *Tantum Religio potuit suadere malorum*, zegt een Dichter: dat is zo veel onheils heeft de Godsdienst kunnen te wege brengen.

Hij moest gezegd hebben: „zo vele jammeren heeft Staatslust en Priesterbedrog kunnen bewerken — onder schijn van Godsdienst.” Er zijn wel is waar tijden geweest, waar in het scheen, dat de Godsdienst de Regenten van hunne magt beroofde, en ze den Priesteren gaf; — maar die enige kennis heeft van de Kerkelijke Geschiedenis, die zal overtuigd zijn, dat niet de Godsdienst, maar deszelfs valsche dienaars, daar van de werkende oorzaken waren; — en dat de Godsdienst zo min diende tot een wapen van kerkelijke dwingelandij, als tot een werktuig van vorstelijke overheersching. Het is er zo ver van daan, dat het echte Christendom (*imperium in imperio*) enen Staat in den Staat begunstigt, dat de Christenen, die de voorschriften van het Evangelie volgden, veel eer de getrouwste onderdanen van den Keizer geweest zijn. Gianone [†] een Katholiek, bepaalt de grenzen der geestelijke en wereldlijke magt, wanneer hij Jezus eigen uitspraak ten grondslag legt: *geeft den Keizer, wat den Keizer, en God, wat God toekomt*. — en hij geeft de aanleidende oorzaak tot de heerschappij der Priesters dus op: „de Christenen hadden in den beginne de gewoonte, om hunne geschillen aan de Kerk ter beslissing over te laten, ten einde zij niet voor ene Heidensche rechtbank behoeften te verschijnen, volgens Paulus bevel, in den eersten brief aan de Korinthers”

Andere tegenbedenkingen tegen den Godsdienst, vooral die genomen zijn uit de oorlogen, en beroertens die gesproken zijn uit de godsdienstige begrippen, zal ik thans niet oplossen, daar het toch zeker is, dat die rampen niet aan den Godsdienst maar aan de eervucht, drift en ondeugden der menschen zijn toe te schrijven. Terwijl het beredeneerde genoeg voordien onbevooroordeelden is, ten bewijze, dat als de menschen hunne driftten betengelden, en hun gedrag regelden naar de voorschriften van het Christendom, de aarde niet langer door wreedheid verwoest zoude worden; en de menschelijke maatschappijen zouden in orde, eenstemmigheid en vrede leven. — Dit heeft NECKER klaar betoogd in zijn uitmuntend geschrift over *het wigtige der Godsdienstige begrippen*.

[44] Dit heeft MOSERUS klaar betoogd in zijne Leerr. 6de Dl. bl. 62 daar hij aantoon, hoe de Godsdienst het veiligst middel is tot bevestiging van ene gelukkige Regering.

[†] In zijne Geschiedenis van Napels I B: C. XI. p. 50

ouderde beginsels van godverlochening doen herleven en derzelver vergif onder eenvoudige, onvaste, niet doordenkende menschen uitstorten, niet slechts ter verdelging van den Godsdienst; maar ter omverreftoting van vastgestelde Regeringsvormen, en van goede orde onder het menschedom!

Wanneer wij daar in eens ene gelukkige wending mogten zien, dan voorzeker is er hoop, dat het nog dagelijks toenemend zedenbederf zal ophouden, — dat ene meer onderwerpelijke eerbied voor het Hoogste Wezen de brooddronkene ligtvaardigheid van geest zal beteugelen; — en dat zou zeker de ontheiliging van 's Heren naam en dag verbannen; groter eerbied voor Gods tempels, en voor de plechtigheden van den gewijden eerdienst inboezemen; en ons dierbaar Vaderland zou tot die grootheid wederkeren, waar toe de deugd onzer voorvaderen hetzelfde wel eer verheven heeft. — De ondervinding heeft toch ten allen tijde geleerd, dat het Christendom enen gezegenden invloed heeft; om heil en welvaart in ons Vaderland te bevorderen, en dat diensvolgens deszelfs bestaan een weldaad — een zegen voor ons Vaderland zij: 't welk ik meen voor den opmerkenden klaar genoeg betoogd te hebben.

Dat Gij, Aanzienlijk Heer! met uwe Hoge Zenders, wien het bevorderen van het geluk uwer medemenschen ten duistlen is aanbevolen, zulke middelen, als daar toe onze Godsdienst aan de hand geeft, en in onze Hoge Kerk-Vergadering zullen beraamd worden, onder een voorzichtig en verstandig voorstaan gelukkig moogt zien slagen; en, dat Gij lieden daar door enige veraangenaming in uwe moeilijke taak moogt ervaren, is onze oprechte wensch en bede! — De Grote Albestuurder verlene U de nodige wijsheid, om, door het waardigst-gebruik van uw gezach, inzichten en vermogens, zeer veel goeds uit te werken tot algemeen welzijn! en — vooral — tot ene ongestoorde uitoefening van den Godsdienst en wering van alle wanorde! Weest nog lange, gelukkige bevorderaars van den bloeienden welstand van den Burgerstaat; — getrouwe handhavers van recht en gerechtigheid; — ijverige voorstanders van godvrucht en deugd; — wakere beschermers van zedelijke beschaving en verlichting; — en voorbeeldige belevers van den Godsdienst en het Christendom, die grondzuilen van het welzijn van den Burgerstaat! — sterft laat! — en zegt dan, ieder op uw beurt: „nu laat gij, o God! mij gaan in „vrede, daar mijne ogen gezien hebben, den herstel- „den luister van den Godsdienst en van mijn ver- „derd Vaderland!! —

In

In de tweede plaats doet ons het verhandelde opmerken: moet de Staat het zijne toebrengen aan de bevordering van den Godsdienst tot heil der Burgerlijke Maatschappij; *hoe veel meer is dan ook de plicht van rechtschapene Leeraars van den Godsdienst, om met vereende pogingen deszelfs belangens te behartigen!* — Trouwens, wie zou dit voor zich alseen' last aanmerken, om als een dienaar van den groten Koning, wiens gebied zo luisterrijk en zo zalig is, menschen tot dien staat van geluk te brengen, dat ze niet alleen nuttige leden kunnen zijn van ene Godsdienstige Maatschappij hier op aarde, maar ook zalige leden van die Hemel-Maatschappij, waar in niet dan reine liefde wonen zal? Wie zou het niet als zijnen eersten en gewigtigsten plicht aanzien, om liefde voor de waarheid en Godsdienst te doen heerschen; — om de weelde binnen hare grenzen te bepalen, de zeden te verbeteren, en die kennis des Heren op aarde uit te breiden, die van zulk enen weldadigen invloed op de harten is? — Welk Leeraar zou het niet als zijn waar en rechtschapen doel in 't oog houden, om alles toe te brengen, ten einde zij, voor wier zielen heil hij waken moet, en waar van hij eens rekening zal geven, op den rechten weg ter zaligheid geleid, en daar op gesterkt en onderhouden worden? — Bijzonder roept zeker het belang van den staat der Leeraars van den Godsdienst om met vereende pogingen de belangen van het Christendom te behartigen in een tijd, waar in men zich verftout, om met de heiligste dingen te spotten, den Godsdienst te versmaden, en het ongeloof voort te planten. En beleven wij ook zulke tijden niet — in welke onverschilligheid in Godsdienstige beginsels meer en meer begint veld te winnen?

Hoe velen beschouwen in deze dagen het Christendom als ene zaak van weinig belang voor de Maatschappij? Hoe vele geschriften komen er niet ten voorschijn, waar in de Leer van Jezus gesmaad, en de Godsdienst der Natuur opgehemeld en verheven wordt! voor zedelijke deugd zegt men veel achting te hebben; maar stukken van Godsdienstig geloof beschouwt men als afgetrokkene leerstellingen; als onderwerpen van blote bespiegelingen, die geen invloed hebben op de daden der menschen: (45) —

En

(45) Het zij mij vergund hier de volgende Dichtregels van R. FEITH uit deszelfs treffend Leerdicht, getijld aan *Aristus*, te stellen:
*„Eerst klouk men boei aan boei; nu weert men elken band —
 Ach! altijd selfs, Vriend! en nooit gezond verstand!*

En dat ontdekt men niet slechts in andere oorden der wereld, maar ook in ons Vaderland: in ons Vaderland! waar in het Christendom wel eer zo sterk gebloeid heeft, en zo algemeen geëerbiedigd wierd. Te onvernunftig om zelve iets voor te brengen, stoot men de verachtelijkste voortbrengfels ener valsche wijsgeerte van vreemde vernuften op het toneel van Vaderlandsche Letterkunde; en zo zoekt men het Christendom verachtelijk te maken, en de bronnen der zaligste vertroosting te vergiftigen. Welk enen nadeligen invloed heeft dat niet, vooral op vele jonge lieden, die uit lichtzinnigheid, zonder vaste grondbeginselen in den Godsdienst, zeer geneigd zijn, dergelijke beginselen toe te juichen, die ene wijde deur openen voor allerhande losbandigheden! (46)

Hoe vele bewijzen hebben wij daar van niet gezien in de laatst verlopende jaren? hoe vele nadelige gevolgen zien wij er niet nog dagelijks van? — Dit vordert zeker enen verdubbelden ijver van de Leeraren van den Godsdienst, om zulke zedenbedervende, en Godsdienstverwoestende beginselen tegen te gaan, met vereende pogingen de belangen van het Christendom te behartigen, en het daar mede nauw verbonden heil van de Maatschappij te bevorderen. Ik verheug mij — dank zij de Voorzienigheid! tot dat einde een aantal Leeraren van den Godsdienst hier bij één te zien. — Het zij mij dan ook vergund, bij deze gelegenheid, nog een paar woorden tot hun te spreken.

Hoog Eerwaardige Heren! uit de met ons in belangen van Staat en Godsdienst verbondene Gewesten tot ons overgekomen! — Van harten wenichen wij U geluk met uwe overkomst! — Met dankerkenteniseerbiedigen wij de vaderlijke zorg van den groten

Al-

En dan vervolgens

*Wat troost bragt wijsbegeerte, in duizend stelsels voort?
Wat biedt ze aan 't hart, dat lijdt, en dan geen schim bekoort?
Een waterloze wolk! een berg van donk're boeken!
Is 't ligt de waarheid in dien doolhof op te zoeken?
Wat al spitsvondigheên zijn in haar leer verspreid!
Hoe luttel wijsheid, en hoe veel onzekerheid!
Hier wreed te leur gesteld, wordt daar ons hart bedrogen,
Wat gisten waarheid scheen, verklaart ze morgen lozen,
Ach! altijd met zich zelve in harden wederstand,
Was 't eerst Descartes, toen weêr Leibnits, heden Kant!
Al wat ze ons weidsch belooft, of we in haar schriften eren,
Kan Jezus Godsdienst ons volmaakter, korter leren."*

(46) Het misbruik der menschelijke reden onder den naam van Filosofie is al van de eerste tijden van het Christendom af zeer verderffelijk geweest, waar door de menschen van de eenvoudigheid van het Christendom afgetrokken en tot velerhande ketterijen vervoert wierden. T. H. CLARISSE over de Coloss. 3 Dl. bl. 216.

Albestierder, waar door Gij veilig herwaards zijt geleid. — Het zal ons aangenaam zijn van Uwe Hoog Eerwaardens te vernemen, dat ook in die Gewesten van ons Vaderland, alwaar Gij den gewigtigen post van Leeraren van den Godsdienst bekleedt, alle vijandelijke aanval tegen het Christendom geweerd, en, in tegendeel, alles in het werk gesteld wordt, wat strekken kan, om den heilzamen invloed van den Godsdienst op de Maatschappij te bevorderen. Wij hopen, ja wij vertrouwen, dat Gij ook hier iets goeds vernemen zult, om aan uwe Zenderen over te brengen.

God! dit is onze wensch, doe U Hoog Eerwaard. hier het goede zien en genieten — niet alleen in de aanstaande Hoge Kerk-Vergadering, — maar ook in den gezelligen kring van de burgerlijke samenleving
„ Smaakt hier, hoe goed, hoe lieflijk 't is, dat zo-

nen

„ Van 't zelfde huis als broeders t' zamen wonen.
„ Daar 't liefde vuur niet wordt verdoofd;
„ Maar is als zalf, op 's Priesters hoofd
„ Waar mee hij was aan God gewijd,
„ Die door haar geur het hart verblijdt.
„ Waar liefde woont, gebiedt de Heer den zegen;
„ Hij woon' hier zelf! hier word' zijn heil verkregen!
„ En 't leven tot in Eeuwigheid!!”

En Gij Hoog Eerw. en Wel Eerw. Heren!

Mannen! Vaders! en Broeders in het werk des Heren! Afgezondene uit de Kerkelijke Commissie, en uit iederen Kerkkring van dit Gewest! ook van U wenschen wij het goede te vernemen in een aangenaam verslag van het geen zedert de laatst gehouden Hoge Kerk vergadering ook hier in ons Friesland tot nut van de Hervormde Kerk is verrigt. — De invloed van den Godsdienst op het heil van de Burgerlijke Maatschappij — onze betrekking op het Vaderland — onze verbindtenis om aan onze roeping getrouw te zijn — de tijden die wij beleven, roepen ons, om door gepaste middelen te waken tegen schadelijke gevoelens, tegen ongeloof en bijgeloof. *Alle plant*, zegt Jezus, die volmaakte Leeraar der waarheid, onze grote Zender, aan wien wij eens rekenschap van ons doen en laten geven moeten, *alle plant, die mijn Hemelsche Vader niet geplant heeft, moet uitgeroeit worden.* (*) Alle leringen, die voor het algemene welzijn, voor Kerk en Burgerstaat, nadelig zijn, die de zedelijke ver-

[*] Matth. 15. vs. 13.

verbetering en gegronde geruststelling verhinderen; die met de menichelijke gelukzaligheid niet bestaan kunnen, moeten beïstreden en ontzenuwt worden; doch met die bedachtzaamheid en omzichtigheid, dat men niet te gelijk met deze vergiftige planten, andere, die nuttig en heilzaam zijn, uitrukke. Dat wij vooral met ernst op middelen bedacht zijn, om dien geweldig steigerronden vloed van ongodsdienstigheid en zedenloosheid, laat mij zeggen, van vrijgeesterij en godverzaking, die, door Godsdienst ondermijnende schriften en gesprekken ons dreigt te overstromen, zo veel mogelijk te keer te gaan.

Gij kent er de geschikteste middelen toe. — Dan, Broeders! laat ons niet ons vergenoegen met daar over raad te plegen en besluiten te nemen: — laat het ook onze hoofdbezigheid zijn, het verstand onzer medemenschen te verlichten, hunne kennis aan de heilvolle waarheden van den besten Godsdienst van Jezus uit te breiden, hunne harten te verbeteren, en aan hun tegenwoordig en toekomend geluk te arbeiden: — o wat goddelijk genoegen geeft het niet wanneer wij als Leeraren — als Oudsten — als Opzieners van den Godsdienst, aan onze gewigtige bestemming in de Maatschappij getrouw zijn! Wat goddelijk genoegen geeft het niet, als wij vrucht op onzen arbeid mogen zien, en in gelijkvormigheid aan Jezus overal volmaking en gelukzaligheid rondom ons uitbreiden! En welke aanmoediging hebben wij daar toe! Gods beloften liggen daar, dat wij niet te vergeefs werken, en God is getrouw. (47)

Wat ook bijgeloof en ongeloof tegenwerken, de in stilheid werkende Voorzienigheid zal haar plan volvoeren, en nooit toelaten, dat men de plant ontwortele, die Jezus zelfs geplant heeft: — het geen men tegen de waarheid spreekt en schrijft, weet de grote Alregeerder door gepaste middelen dienstbaar te maken, om aan de waarheid meer leven en bloei te geven, tot volmaking van het rijk van den Messias.

„ Och! dat alle voorgangeren des Volks in Burger-
 „ staat en Kerk tezamen wierden opgewekt om gemeen-
 „ schappelijk te overleggen, en in gezellige pogingen
 „ aan te wenden, wat ter herstelling der belangen van
 „ den Godsdienst, en ter verbetering der diep bedor-
 „ ve-

(47) Getrouwe pogingen om de kennis der genade, en de oefening van heiligheid te bevorderen, zullen niet geheel mislukken — J. Newton Leerr. bl. 7—

„Vene zeden onzer Natie, zou kunnen worden in
„het werk gesteld!” (48)

God zegene daar toe onze aanstaande Hoge Kerk-Ver-
gadering! Hij schenke daar de voorlichtende en bestie-
rende invloeden van zijnen Geest, om de meest gepas-
te middelen te beramen, en de geschiktste besluiten te
nemen, tot wezenlijk heil voor Kerk en Vaderland!

Eindelijk merk ik, ten besluite, in de derde plaats,
nog aan: is de Godsdienst zo belangrijk voor den
Staat, *dan moet ook elk lid van de Maatschappij, in
zijn onderscheiden stand, en betrekking, den Gods-
dienst behartigen, en zich door denzelfden laten bestie-
ren.* Wat zou het gelukkig zijn W. H. ! wanneer in
ons Vaderland de voorschriften van het Christendom
algemeen gekend, beleden, en beleefd wierden! dan
zouden wij in onze Maatschappij zien verschijnen niet
alleen den eerlijken bestuurder van 's Volks belangen,
den dapperen verdediger van zijn aangevallen Vader-
land, en den weldenkenden en orde minnenden bur-
ger;

(48) Zo schrijft Vader TH. B. DE BLAU in zijne treffende *Raads-
keurs-Preek* over 1 Sam. 10: 22. „zijn Eerw. voegt er bij Ik
herzegge Voorgangeren in Burgerstaat en Kerk: want behalven
dat wij, zonder de hulp van onze Burgervaderen, in dezen wei-
nig vermogen, zo hebben ook de Kerkelijken wel eens een spoor-
slag van gezach van noden, en zouden zich niet weinig vinden
aangewakkerd, wanneer Mozes en Aäron hier in meerte zamen
stemden. Of zouden niet allen die het wel met Sion menen,
en zich bekommeren over de verbrekinge Jozeph's, zich harte-
lijk verblijden; zouden niet des Heren ware kinderen, en gaar-
ne getrouwe knechten, er op hunne knien God voor willen
danken; ja! zou het niet ene stille hope geven, dat de Here
zou sparen en verschonen, om in zijnen toorn, billijk over ons
ontstoken, des ontfermens te gedenken, wanneer eens onder ons
gehoord mogt worden dat koninglijk woord. in zo verre het op
ons toepasselijk mogt geoordeeld worden: *Ezra VII: 23, 25b en
26.*” daar aan Ezra de zorg voor den Godsdienst, voor de schik-
king van het recht, en het behoorlijk onderwijs, wordt aanbe-
volen. en wij, naar HAMELSVELDS vertaling dus lezen: *Alles
wat volgens het bevel van den God des Hemels is, zal zonder
verzuim bezorgd worden voor den Tempel van den God des He-
mels, want waarom zal Gods toorn over het rijk en het geslacht
van den Koning komen! [ik voeg er bij vs 24] daar bij wordt u
bekend gemaakt, betreffende alle de Priesters, Levieten, Zangers,
Deurwachters, Knechten des Heiligdoms, en verdere bedienden
van den Tempel van God, dat men hun gene lasten, schatting,
of tollén zal vermogen op te leggen. En gij Ezra stel, naar de
kennis, die gij van uwen God bezit, hoger en lager Richters aan,
over al het volk, bewesten de rivier (den Eufraat) over allen,
die van de wet van uwen God kundig zijn. en onderwijs hen,
die er nog onkundig van zijn. Al wie de Wet van uwen God,
en de Wet des Konings niet gehoorzaamt, tegen dien zal, zonder
vertoef, recht geöfend worden, [naar bewind van zaken] het zij
met doodstraffe, of uitbanning, of geldbrek, of eyangenisfe.*

ger; — maar ook den oprechten Christen, den hulpvaardigen menschevriend, den braven man in de samenleving, en den waren vriend des huisgezins. — Hoe meer toch onder een volk God in Christus gekend en geëerbiedigd wordt, — hoe meer Jezus Christus daar onder in de harten zijnen troon opricht, hoe meer vrede, liefde, geluk en welvaart onder zulk een volk zal wezen. — Waarlijk men kent het belang van de Maatschappij niet, wanneer men de belangen van den Godsdienst die eigenlijk de maatschappijen moet gelukkig maken, met flauwheid behandelt.

Landgenoten! de tijden, die wij beleven, zo vruchtbaar in ontzettende gebeurtenissen, en reeds zo noodlottig voor de verzwakte krachten van ons uitgeteerd Gemenebest; de opeenstapeling van rampen en ellenden, door den hardnekkigsten oorlog ontstaan; dit alles roept ons, dat wij ons van die wapenen voorzien, welke ons tegen de rampzalige gevolgen zulker noodlottige gebeurtenissen kunnen beschermen, en de welvaart van ons Vaderland bevorderen. En welke zijn die wapenen? zij zijn godvrucht, deugd, en goede zeden; overeenstemmende met de grondbeginselen van het Christendom. — Weinig echter zoude het baten, indien de Godsdienst slechts enige burgers bezielde. Even zo min enkele sterren, die zomtijds in enen donkeren nacht hier en daar tusschen zwarte wolken flikkeren, de aarde verlichten, even zo min zouden ook enige weinige godsdienstigen op zich zelven algemeen volksgeluk in enige Maatschappij vestigen. Maar ene Natie kan, zelfs dan wanneer alles van hare zwakheid getuigt, eerbied en achting, bij andere natiën verwerven; zij kan zich uit de laagte, tot welke zij gezonken is, wederom opbeuren, wanneer godsdienstigheid het algemeen sieraad harer burgeren is. (49)

Ach! dat dan een ieder, die liefde tot zijn land en volk heeft, toch ook uit dien hoofde liefde tot den Godsdienst hebbe! Hoe gelukkig zou dan onze Maatschappij zijn? dan verbeelde ik mij ene Maatschappij van hemellingen! — ten minsten, dan zou het zaligst ge-

[49] *Dan juiche 't menschen, valle aan Jezus voeten neder,
En vinde 't waan geluk, zijn deugd en grootheid weder;
Dan lacht in Jezus leer, bevat in little blaën,
De ware Wijsbegeerte ons van den Hemel aan!
o Wie haar kent en volgt met een eenvoud'g harte,
Wat wint zijn ziel in rust, wat spaart zijn geest zich smarte!
Hoe menig onweerswolk drijft zijne cel voorbij!
Hoe kalm verrijst zijn deugd, zijn heil, en zijn waardij!
Hoe zorgloos kan zijn hart hier elk genoegten smaken!
Hoe vreedzaam is zijn dood, hoe zalig zijn ontwaken!*

R. FEITH.

genoegen zich uitbreiden onder de samenleving, — wij zouden ons zelven daar door gelukkig maken, en vatbaar worden voor de inwoning in den hemel: — *die God eert, dien zal God eren. De vreze des Heren is het beginsel der wijsheid; en die zijn gebod bewaart, bewaart zijne ziel.*

Wie gij dan ook zijn moogt W. T.! die mij met uwe aandacht vereerd hebt, zijt hartelijk gedankt! — dat het geen ik hier verhandeld heb een maal stand grijpe onder ons, is mijn oprechte wensch! — Laat u toch niet wegslepen door den stroom der ligzinnigheid; — verbeeldt u niet, dat gij, zonder Godsdienst onzen Staat en welvaart zult hersteld zien; — denkt niet, dat de Maatschappij zonder Godsdienst kan bloeien; dat kan zeker de mening van uwe oprechte Ver- tegenwoordigers, die het welzijn van den Staat be- doelden, niet geweest zijn in hun besluit, waar door Kerk en Staat gescheiden is verklaard: — neen! zij wilden ons alleen verzekeren van onze gewetenswijs- heid, en ons beveiligen, dat wij niet, alleen maar uit tijdelijke inzichten, enen Godsdienst zouden belijden, welks waarheden wij niet geloven. (50) zij wilden dat wij, onbevooroordeeld, zodanigen Godsdienst zou- den belijden en aanhangen, als wij voor ons zelven nuttig en nodig zouden oordelen; — terwijl de Kerk van de Regering die bescherming en aanmoedi- ging moet blijven genieten, welke zo wel de belan- gen van den Godsdienst, als het geluk van den Staat vorderen; — en ene behoorlijke verbintenis, tus- schen een geregeld bestuur van den Staat en de orde van openbare rust, vrede, veiligheid en geluk, moet den Godsdienst handhaven, en zal denzelven blijven handhaven, zo lang het waar is, dat menschen zon- der godsdienstige beginsels gene goëde burgers zijn, op welke men zich gerust verlaten, en van welke men heil verwachten kan. — En, ofschoon de Kerk van den Staat gescheiden is, zo dat gene tijdelijke voor- rechten aan de belijdenis van den Godsdienst verbon- den zijn, onze Christelijke Godsdienst, dien wij belij- den, houdt zijne waarde, betoont zijne kracht bij zijne belijders, in hunne onderscheidene betrekkingen, en

[50] „Jesús Koningrijk is niet van deeze wereld — het denkbeeld „van *Godsdienst van den staat* en van *heerschende Godsdienst* is „volmaakt strijdig met het Christendom. — Onder allerlei ver- „drukkinge zegepraalde hij, wijs en zijd over afgoderijen het bijge- „loof. — De Godsdienst, dienstbaar aan de staatkunde, speelde de,

(51) — en gebiedt ons uitdrukkelijk, dat wij door godsdienstig te leven, en door alle maatschappelijke verplichtingen nauwkeurig uit te oefenen, ons voor het hemelsch Vaderland zullen voorbereiden.

Wie nu, op wien de eer van den Godsdienst, de eer van Jezus, (52) en het geluk van zich zelve, van de zijne, van zijne medemenschen, van zijn vaderland iets vermogen; wie ziet zich hier niet verplicht, het zijnetoe te brengen tot bevordering van de belangen van den Godsdienst, en de daar mede zo nauw verbondene belangen van den Burgerstaat?

Dan, het spreekwoord zegt: *leringen wekken maar voorbeelden trekken*; laat dit ook hier bewaarheid worden; — dat elk in zijn' kring den Godsdienst behartige! de voorschriften van het Christendom ver-

D

de

hem onwaardigste, als verlagendste rollen, om de vuigste eigenbatige oogmerken te bereiken tot verwoesting van gehele Maatschappijen en volken. — En hoe ras loopt men dus gevaar, om den Godsdienst als een speelpop der staatkunde te beschouwen — allen Godsdienst te verwerpen, — en met dezen zich in de heilloze armen der losbandigste zedenloosheid te werpen."

IJ. VAN HAMELDSVELD, Raadgever 5 Dl. bl. 205.

(51) „Zo dikwijls de vijanden van het Christendom den heiligen, den eerbiedwaardigen wandel beschouwen van hun, die in waarheid den naam van Christus noemen, zo dikwijls zullen zij de heimelijke overtuiging van hun hart niet kunnen verbannen: *zij zijn toch rechtvaardiger dan wij. Hun gedrag is toch beschaamd voor het onze. Het bewijs voor den Godsdienst, dien zij belijden. Strijden wij dus tegen het Christendom, dan strijden wij tegen zedelijkheid, tegen God.* Even dit zal hen op het einde de wapenen doen nederwerpen, ja — men mag zich voor een tijd uit hoogmoed en zondenlust tegen het Christendom verzetten; men mag zich door den hoogaangeheven toon des ongeloofs voor een tijd laten overschreuwen, men mag in vlagen van bedwelming en ijhoofdigheid het Christendom verwerpen, men zal dat op den duur niet kunnen doen, indien men niet door een regtvaardig oordeel Gods aan de kracht der dwaling is overgegeven. Neen! voor de heilige en eerbiedwaardige beginselen des Christendoms zal men eens moeten zwigten, en die beginselen zullen nimmer ophouden telkens nieuwe overwinningen op de harten der menschen te maken" J. KIST, *Leerr. over versch.* Onderw. 1 Dl. bl. 23—

(52) Want bij de openbare hulde aan den Allerhoogsten, zijn wij die desgelijks verschuldigd aan Hem, die door den Vader tot onzen Heer en Koning gesteld is geworden. Jezus Christus eischt een openlijke hulde van ons, en wij kunnen niet twijfelen aan zijn recht, om ons dit te mogen bevelen. Dus laat hij zich desaangaande horen: „Al wie mij zal belijden en voor mijne zaak zal uitkomen bij de menschen, dien zal ik ook belijden, en mij voor hem verklaren bij mijnen Vader, die in den hemel is. Maar in tegendeel, al wie mij voor de menschen zal verloochenen, dien zal ik bij mijnen hemelschen Vader ook niet erkennen. — Die zich over mij en mijne leer zou schamen — over hem zal ook de Zone des menschen zich schamen, wanneer hij komen zal in zijns Vaders majesteit, met de heilige Engelen. — En het is het welbehagen des hemelschen Vaders, dat gelijk zij allen den Vader vereren, ook den Zoon vereren zouden. Die den Zoon niet eert, die eert ook den Vader niet, die hem gezonden heeft" Matt. 10: 32, 33. Mark. 8: 38. Joan. 5: 23.

volle! en met leer en wandel Godvrucht aankweke,
als de wortel van alle zedelijkheid, waar door de ver-
eniging der menschen in maatschappij wezenlijk, en
te gelijk algemeen heilzaam en gelukkig kan zijn! (53)

De *Regent* lene zijnen arm, om alle godloosheden
te weren, en vooral om het zedelijk verval te her-
stellen, en alle zodanige inrichtingen te begunstigen
en te sterken, die geschikt zijn, om eerbied voor God
en liefde tot zijnen dienst aan te kweken, en kinderen
in die eerste wetenschapper te onderrichten, die hen tot
nuttige leden voor het onderwijs in den Christelijken
Godsdienst vatbaar kunnen maken.

Hoe moeten Vaderlandlievende *Leeraars* alle krachten
van ziel en lichaam veil hebben, om de kennis van den
Godsdienst uit te breiden, en ter beoefening aan te prij-
zen onder allen, die aan hunne zorg zijn toebetrouwd!

Wat verplichting ligt er niet op de *hoofden der huis-
gezinnen*, om ook hier in mede te werken, door den
huislijken Godsdienst met hunne onderhorigen uit te oefe-
nen, de H. Schriften met hun te lezen, en hun tijd-en gele-
genheid, niet alleen tot het mede bijwonen van de openba-
re Godsverering, maar ook tot het bijzonder onderwijs
in de grondwaarheden van den Godsdienst toe te staan!

Wat nauwkeurige zorg behoren *Ouders* niet te dragen
voor de godsdienstige opvoeding hunner kinderen, om
hunne tedere jeugd beginfelen van Godsdienst in te boeze-
men, en hun tot nuttige leden der Maatschappij te vormen!

De *jonge lieden* moeten den room hunner dagen,
en de lente hunner jaren niet der ijdelheid, maar hun-
nen Schepper offeren.

(53) Vergelijk het lezenswaardig en tot den Godsdienst opwekkend
geschrift van D. BORNG *Aansporing tot ene naartige bijwoning*
van den openbaren Godsdienst.

Nooit zal den dwaas dat heil verkwikken,
't Geen gij, in de uiterste ogenblikken,

o Godsdienst! uw verërs schenkt;

Gij vaagt het doodzweet van hun wangen,

Vervult hun uitgerekt verlangen,

Daar gij hun juichend opwaards wenkt;

Dan doet gij hun vrijmoedig nadren

Voor Hem, wiens oog het al ontdekt;

Dan horen zij zich zalig spreken,

Hier bleef hun wandel onbevlekt.

Wil Godsdienst! door geheel mijn leven,

Nooit, wat me ontmoet, mijn zij begeven

Versterk mijn zomtijds wanklen voet;

Schoon duisternis mij moge omringen,

Blijf gij, o heil der stervelingen!

Ook aan mijn ziel het hoogste goed!

Te knielen bij uw dierbre altaren.

Te delen in uw zegelied,

Door u het hart tot God te heffen;

Neen, groter wellust ken ik niet.

Hij die de grote boodschap der Evangeliegezanten kent, en be-
lang in den Godsdienst stelt, zal niet nalaten daar te verschij-
nen — waar hem vrede, genade, leven en allerlei heil wordt
aangeboden. Men kan deze stukken uitvoeriger voorgefeld vin-
den in het I Deel van den *Menschenvriend* No. 9. en V Dl bl. 25-

De *dienstknechten* en *dienstmaagden* moeten den tijd tot den Godsdienst uitkopen, in hun werk bij God blijven. (54) —

Werkte dus een iegelijk in zijnen kring mede tot bevordering van de belangen van den Godsdienst, dan zou het ons Vaderland; — dan zou het ons en onze kinderen welgaan tot in eeuwigheid.

Zweer, Batoots kroost! zweer dan godloosheid eeuwig af!

Erken het heilgenot, dat u de Hemel gaf!

Zoniet! — dan zal Gods hand uw snode dwaasheid wreken!

De Godsdienst zij ons deel! — ontsteek het outer vuur.

Der dankbaarheid aan God! — en in dat zalig uur

Verteer de vlam het zaad, dat Godsdiensthaat kan kweken!

Dan zullen we in Gods naam ons elken dag verblijden,

Zijn goeheid strale ons toe! Zijn magt schraage ons in 't lijden!

Zijn onbezweken trouw wil nooit ons val gedogen;

Maar zijn gerechtigheid ons naar zijn woord verbogen!!

Dit smeeken wij, met kinderlijken ootmoed, eerbiedig van U, Hemelsche Vader! Wijze Albestuurder! in wiens hand de lotgevallen van gehele natiën staan even als het lot van enkele menschen! Terwijl wij U al stamelende den lof toebrengen, die van Uwe weldadige scheptelen aan U, hunnen Weldoener, verschuldigd zijn. — Dank zij het uwe wijze, vaderlijke goedheid! dat Gij ons in een' staat van zamenleving gesteld, en ons de duidelijkste onderrichtingen gegeven hebt van het geen wij weten, geloven, en betrachten moeten tot ons tijdelijk en eeuwig geluk! — Wij eerbiedigen uw Vaderlijk bestuur; dat Gij ons bevoorrecht hebt met het nieuwe licht van 't Christendom, boven zo vele andere volken, die nog onder de ketenen des bijgeloofs zuchten, en maar ene zeer geringe mate van kennis der waarheid hebben. — Wij loven uwe bewarende, en beschermende goedheid, dat, onder zo vele blijken van uwe ruchtroeden, het licht der gezegende Kerkhervorming, in weerwil van al den tegenstand, hier nog in zijnen groten luister blijft pralen; — dat de inrichtingen van Uwen openbaren eerdienst, met gene praling van ijdele plegtigheden belast, maar, overeenkomstig met Uw woord, eenvoudig, doch statelijk en deftig, onder ons nog zijn bewaard gebleven! — Ja: wij loven, — wij verheerlijken Uwen naam, dat wij onder uw wijs Bestuur nu wederom aan deze plaats zijn geleid, om te spreken, te

[55] Mogten wij alle onze dagen naar de voorschriften van den Godsdienst befluren, en dus ter ere van God en van onzen groten Verlosfer leven — eeuwig leven! Dat het dan onze gedurige smeekbée zij:

Och of wij uw gebodn volbragten!

Genad! o hoogste Majesteit!

Gun door 't geloof in Christus krachten,

Om die te doen uit dankbaarheid!

horen, gepaste maatregelen te beramen, en besluiten te nemen tot bevordering van de eer uwes naams! — Zie verder op ons in gunst neêr, — herstel al het vervallene in den Godsdienst en Burgerstaat! — zegen daar toe het gesprokene, — zegen de werkzaamheden in de aanstaande Hoge Kerk-vergadering, en doe de-zelve de gewenschte gevolgen hebben voor onzen Kerk- en Burgerstaat!

Laat den geest van eendracht en van vrede, — den geest van verdraagzaamheid en van broederlijke liefde alle de leden bezielen; — leer hen de getrouwe volbrenging hunner pligten, om den Godsdienst en het Christendom van alle bijvoegfels des bijgeloofs; — van alle dwalingen te zuiveren en hetzelfde eerwaardiger te maken! — Uw zegen, ô God! vergezelle alles wat wij heden, en vervolgens denken, spreken, lezen en horen zullen, op dat het rijke vruchten van verbetering en geruststelling in ons en onder ons voortbrengende door Jezus Christus onzen Heer —

Dat in ons dierbaar Vaderland de Godsdienst nog lang moge zijn en blijven de sierraad van deszelfs inwoners! Jezus Christus zwaaije hier onbelemmerd zijnen weldadigen scepter, en regere van onze rivieren tot aan de zee! — dat godsdienstige kennis, liefde, vrede en rust, allerwegen hare tronen in ons Vaderland mogen vestigen! — Laat elk, in zijnen bijzonderen staat, stand en betrekking getrouw bevonden worden om te beantwoorden aan het weldadigst doelwit van zijne bestemming in de Maatschappij in Kerk en Burgerstaat. Roei uit den wortel der zonden, der onrust, der godloosheid, der ongehoorzaamheid, en van alle die misdrijven, welke tot verderf van een volk strekken. Laat daar en tegen godzaligheid, getrouwheid, waarheid, rust en vrede allerwegen welig bloeien! — Verlicht door Woorden Geest, de onwetenden — verbeter de ondeugenden — troost de treurigen — redt de noodlijdenden — geleid de twijfelenden tot zekerheid — en breng ons allen rader tot de volmaaktheid! Daar toe geven wij ons zelven — met ons kroost — met ons huis — met ons gehele hart aan U! — Amen!

BIJ HET SLOT VAN DE REDEVOERING GEZONGEN.

Geprezen zij het Opperwezen!

Dat aan ons Land den Godsdienst gaf:

God wil hier zelfs ons Schutsheer wezen;

Niets scheide ons van zijn goedheid af!

't Is tijd een lofzang aan te heffen,

Met godvrucht, liefde en nedrigheid,

Daar wij nu weer zijn gunst bezeffen,

De gunst van de Oppermajesteit. —

O Godsdienst! wil in al ons leven,

Ons, elk in zijn' bijzond'ren stand,

Bestieren, en ons nooit begeren!

Tot heil van 't dierbaar Vaderland!

Och! Heer! geef thands uw zegeningen

Och! Heer! geef heil op dezen dag!

Och! dat men, op deze eerstelingen,

Een rijken oogst van voorspoed zag!

37/20